ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ

ՏՕՆԱՑՈՅՑԸ

ՏՕՆԱՑՈՅՑԻ ՈՒ ՏՕՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

ԿԱՐԵՒՈՐ ԵՒ ՊԱՐԶ ԳԻՏԵԼԻՔՆԵՐ

ԳՐԵՑ
ԲԱԲԳԷՆ Մ. ՎԱՐԴ. ԿԻՒԼԷՍԷՐԵԱՆ

1904
Librairie OHANNES B. IAN
CONSIPLE KHORASSAN

Կ. ՊՈԼԻՍ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ց. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

1901

281.6

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ

ՏՕՆԱՑՈՑՑԸ

ՏՕՆԱՑՈՑՑԻ ՈՒ ՏՕՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

ԿԱՐԵՒՈՐ ԵՒ ՊԱՐԶ ԳԻՏԵԼԻՔՆԵՐ

A I 6461

ԳՐԵՑ

ԲԱԲԳԷՆ Ծ. ՎԱՐԴ. ԿԻՒԼԷՍԷՐԵԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹԻՒՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԷՍԿԻԵԱՆ
Ք. ՊՈԼԻՍ ԽՈՐԱՍԱՆԴԻ ՓՈՂՈՑ
1904
Librairie OHANNES ESKIAN
CONSTPLE KHORASSANDJI H

Կ. ՊՈԼԻՍ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ե. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ
1901

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԱԿԱԴԵՄԻԱ

ՏՊԱՐԱՆ, ՎԻՄԱԳՐԱՏՈՒՆ, ԿԱՋՄԱՏՈՒՆ ԵՒ ԹՂԹԱՎԱՃԱՌԱՆՑ
Ց. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ
Պայպրլ-Հաուզ - Կոստանդնուպոլիս

معارف نظارت جلیله‌سنك ۹ محرم ۳۱۹ و ۱۵ نیسان ۳۱۷
تاریخلی و ٦٦ نومرولی رخصتنامه‌سیله طبع اولنمشدر

ՁՕՆ

ԱՌ

ԴՊՐԵՎԱՆՍ ԱՐՄԱՇՈՒ

Բ. Վ.

ՏՕՆԱՑՈՅՑ

Ցաստուկ կարգադրութեան մը համեմաս տօնեռուն կարգն ու սարքը ցոյց տուող գիրք մըն է Տօնացոյց, որ հետզհետէ զարգացած ու կարգադրուած է:

Մեր Եկեղեցւոյ Տօնացոյցն իր ամենէն վերջին կարգադրութիւնը առաւ Սիմէոն Կաթողիկոսի (1765–1780) ձեռաց մէջ: Այս Տօնացոյցը մեծ հակառակութիւն տեսաւ Կ. Պոլսի մէջ Զաքարիա Պատրիարքի (¹) (1719–1799) ատեն եւ այս առթիւ «ԺԱՄԱԳԻՐՔ ԱՏԵՆԻ»ն «Վերսին տպեցեալ եղեւ ի Կոստանդնուպոլիս քաղաքի բնակեցեալ բոլոր ազգիս կամեցողութեամբն եւ հրամանաւ նորին ազգասէր Պատրիարքի Տեառն Զաքարիա Աստուածաբան կոչեցելոյ գերիմաստ Վարդապետի եւ Արքեպիսկոպոսի, ի փառս մանկացելոյն Յիսուսի» եւայլն, «ի Տպարանի Յոհաննիսի եւ Պօղոսի»:

Ժամագիրքս էջ մը Յառաջաբան ունի. «ի Կոստանդնուպոլիս մեծ բնակեցեալ ազգիս հայոց, Ամենասուրբ Երրորդութեան շնորհիւ, հաւաքեալ ի Պատրիարքանիս Սուրբ Աստուածածնի Մայր Եկեղեցւոջ» խօսքերով սկսուած, որ հին Տօնացոյցի գործածութիւնը կը պաշտպանէ Սիմէոնեանին դէմ՝ առանց յիշատակելու Սիմէոն Կաթողիկոսի անունը. եւ Ատենի ժամագիրքին այդ նոր տպա-

(¹) *Կաղզուանցի Զաքարիա Պատրիարք, որուն շիրիմը կը գտնուի Կ. Պոլիս, Գուրու-Չէշմէի Ս. Երեւման խաչ (Վատիրի եւրոպական ափունքը) եկեղեցւոյ բակին մէջ։*

գրութեամբ հին Տօնացոյցը — որ ժամագիրքին երկրորդ հատորը կը կազմէ — կը շատնայ ու կը գրուի բոլոր եկեղեցիներուն մէջ :

Աւելորդ է ըսել թէ Սիմէոնեան Տօնացոյցը՝ վերջապէս ընդունուեցաւ Պատրիարք Կարողիկոս զիրար հաստատելէ յետոյ եւ գարդ կը գործածուի անփոփոխ :

Տօնացոյցը միմիայն տօնացոյց չէ՝. այսինքն՝ Տօնացոյցին մէջ միմիայն տօներն ու անոնց կարգը ցուցուած չեն. հո՛ն ցուցուած են նաեւ Եկեղեցւոյ իւրաքանչիւր օրուան Շարականները, Աւետարանները, Ընթերցուածները եւայլն եւայլն : Այնպէս որ ձեռագիր Տօնացոյցներ աւելի ընդարձակ խորագիր ունին : Իմ ձեռագիր մէկ Տօնացոյցը սա խորագիրը կը կրէ. «Տօնացոյց եւ Աւետարանացոյց եւ Հարցնացոյց եւ կարգաւորութիւնք եւ հրահանգ (f) տէրունական տաւնից, զոր կարգեալ եւ սահմանեալ է Սրբոյն Սահակայ Հայոց Հայրապետի եւ ընկալեալ ի նմանէ նախնիքն մեր եւ հաստատեցին առ մեզ» :

Մեր Տօնացոյցը, որ այժմ կը գործածենք, երկու մասի բաժնուած է եւ կը հրատարակուի թէ՛ առանձին գիրքով եւ թէ՛ Աստեղի ժամագիրքին վերջը :

Տօնացոյցի Առաջին մասը կամ հատորը կը պարունակէ Տօներուն կարգը եւ Աստուածայայտնութեան օրէն սկսելով՝ իւրաքանչիւր Տէրունի, լուր եւ պահոց օրերու ժամերգութեան կարգաւորութիւնը :

Իսկ երկրորդ մասը կամ հատորը, որ *ընդարձակ պարզատմար* է եւ երեսուն վեց տարեգիրներու վրայ 36 հատուածներու բաժնուած է, կը պարունակէ բոլոր շարժական տօներու կարգադրութիւնն ու ժամերգութեան կարգաւորութիւնը: Այս հատորին իւրաքանչիւր հատուածը տարուան մը համար է, մինչ առաջին հատորը ամէն տարուան համար կը գործածուի :

Երկրորդ հատորը համառօտ ցանկի մը վերածուելով դրուած է Տօնացոյցին ամենէն վերջը՝ 532 տարիներու մեծնչեցաւոր երջանը ներկայացնող աղիւսակէն անմիջապէս եսէր :

Տօնացոյցի երկու հատորներուն մէջ ալ տեղ տեղ ծանօթութիւններ տրուած են , որ իրարու կը դրկեն Տօնացոյց գործածողը :

Տօնացոյցի տարեկան գործածութիւնը դիւրացնելու համար մտածուած է *Օրացոյցի* պատրաստութիւնը :

Օրացոյցը կը բաղկանայ Տօնացոյցէ , Հարցնացոյցէ կամ Շարականացոյցէ եւ բուն Օրացոյցէ :

Գալով մեր այս *Ժողովուրդի Տօնացոյցին* , ինչպէս խորագրէն իսկ կը գուշակուի , Տօնացոյցը պարզելու , լաւ եւս , Տօնացոյցին ամենէն գլխաւոր կէտերը ժողովրդականացնելու մտքով պատրաստուած է : Այս նպատակի դիմուած ատեն անօգուտ չհամարեցինք համառօտակի բացատրութիւններ ալ տալ Տօներու , Տօնական մեծ օրերու , պահի , ուտիքի եւայլն , մասին :

Ասի մեծ գործ մը չէ՛ , պարզ գործ մըն է : Ինչ ինչ մասերը՝ իբր ցաւելուած գրուած էր երկու տարի յառաջ՝ Ընդարձակ Օրացոյցի համար : Բայց ա՛տ ընդարձակ եկաւ ա՛յդ նպատակին ծառայելու : Հետեւաբար յարմար դատուեցաւ օգտակար գիտելիքներով հոխացնելէ յետոյ առանձինն հրատարակել :

1899 Յունիս 17 ԲԱԲԳԷՆ ՎԱՐԴ.

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ ՏՕՆԱՑՈՅՑԸ

ՏՕՆԵՐ

Ա.

Տօն ըսելով կը հասկնանք ա՛յն հոգեւոր հանդէսները, որոնցմով Եկեղեցին կը փառաւորէ Յիսուս Քրիստոսի և իւր նշանաւոր դէմքերուն յիշատակը և իւր հռչակաւոր դէպքերը։

Տօնները երկու որոշ բաժանում ունին Եկեղեցւոյ մէջ։ Առաջին բաժանումը կ'ըսուի Տէրունի (տօներ), երկրորդը՝ Մարտիրոսաց (տօներ)։

Տէրունիները (Փարպեցիի բացատրութեամբ «Տօնք Փրկչին») ի սկզբան՝ միայն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի անօրինական յիշատակներուն յատկացուած էին, բայց յետոյ Տէրունիներու կարգ մտան ա՛յն տօներն ալ, որոնց յիշատակը ուղղակի կապուած էր Տեառն մերոյ Քրիստոսի հետ. զոր օր. Խաչի, Եկեղեցւոյ, Աստուածածնի տօները։

Մարտիրոսաց տօները (Փարպեցիի բացատրութեամբ «Ժողովմունք յիշատակաց սրբոց» կամ պարզապէս «Ժո-

զով Մարտիրոսաց») յատկացուած են Սրբոց յիշատակները տօնելու։ — «Ժողով Մարտիրոսաց» կոչումը նշանակելի է. որովհետև սրբոց տօները ժամանակով տեղական են. այսինքն՝ իւրաքանչիւր Սուրբին տօնը կամ յիշատակը իրենց գերեզմանին վրայ շինուած վկայարանները մէջ կը կատարուէր։ — Ասկից ծագում առած է ուխտ երթալու սովորութիւնը։

Եկեղեցւոյ համար Տէրունի տօներ բոլորովին կիրակի են. այսինքն՝ այդ օրերը Սուրբ են, or արգոյ (= գործի օր) չեն։

Մարտիրոսաց տօները բոլորովին կիրակի չեն։ Առնց շատ քիչ մասը կիրակի եղած է։

Այն օրեր, որ կիրակի չեն, եկեղեցական բացատրութեամբ կ'ըսուին շուր or։

Եկեղեցւոյ մէջ շատ դիւրին է ճանչնալ այս օրերը, որք կիրակի են Տէրունի տօներու կամ յիշատակներու պատճառաւ։ Այդպիսի օրեր իրիկուն առտու «Խնդրեցէք հաւատով» կ'ըսուի(¹), Աւետարան կը բարձրացուի, «Կեցո՛ Տէր։ — Տէր ողորմեա՛, Տէր ողորմեա՛, Տէր ողորմեա՛» կ'ըսուի հանդիսաւորապէս։ — Մարտիրոսաց յիշատակին սուրբ պահուած օրեր «Կեցո՛» չըսուիր։

Տէրունի տօներու նպատակն է Տեառն մերոյ Քրիստոսի կեանքն ու յիշատակները կենդանի պահել հաւատացեալներու սրտին մէջ, և անոր սիրով վառել. Եկեղեցւոյ լուսիւնը։

(¹) Ըստ պատշաճի «Խնդրեցէք»ը կը փոխուի, բայց «Կեցո՛ Տէր»ը անփոփոխ է։

Մարտիրոսաց տոներու նպատակն է յանուանէ փառաւորել և յաւէրժացնել տոնելի և յիշատակելի անձնաւորութիւններու եկեղեցւոյ համար ըրած ծառայութիւնները։ Եկեղեցին յարմար դատած է Մարտիրոսաց կենդանի օրինակներով ալ կրօնական զգացումը, հոգեւոր կեանքը ցուցնել և զգացնել հաւատացեալներուն։

Ռ.

Տօները տարեկան յիշատակներ կամ տարեդարձներ են։

Դիտելու է, սակայն, որ այդ տարեդարձները պատմական և ժամանակագրական ճշդութեամբ կարելի չէ կատարել։ Այսինքն է՝ այս ինչ տարւոյն այս ինչ ամսուն այս ինչ օրը հաստատուած տօն մը, երբեք կարելի չէ՛ եղած կատարել ուրիշ տարուան նոյն ամսուն նոյն օրը։

Այս ժամանակագրական խոտորումի առաջին և հիմնական պատճառն է արեւու և լուսնի իրենց շրջանին մէջ յառաջ բերած տարբերութիւնը, որ դարերու ընթացքին մէջ տասնեակ օրերու թիւ մը կրնայ արտադրել։ — Մանաւանդ է Արեւմուտքի և Արեւելքի գործածած տոմարներուն 12 օրուան մեծ տարբերութիւնը։

Երկրորդ պատճառ մ՚ալ այն է որ, Եկեղեցին սկիզբէն ի վեր ընդունած է կարգ մը տօներ կիրակի օրերու մէջ տօնել, առանց նայելու այդ տօներու հաստատութեան բուն օրերուն, զոր օր. Վարդավառի, Ատուածածնի, Խաչի տօներ։

Տօները ճշդիւ իրենց հաստատութեան ժամանակին տօնելու դժուարութիւնը, որ սկիզբէն շատ զբաղեցուց

նախնիքը, միանգամ ընդ միշտ հարթուած է Տումարի և Տօնացոյցի կարգադրութեամբ։

Տումարի և Տօնացոյցի հաշիւներով և կարգադրութեամբ տօները տեղաւորուած են տարուան օրերուն մէջ, առանց նայելու պատմական և ժամանակագրական ճշդութեան։

Տէրունի տօներու տարեդարձի համար հիմ ընտուած են Եկեղեցւոյ սկիզբէն ի վեր ընդունած աւանդական հաշիւները։

Մարտիրոսաց Տօները զետեղելու համար կարելի չէ՛ եղած դէթ Տէրունիներու չափ ճշդութիւն պահել. այլ՝ ինչ որ նախնիք աւանդաբար կարգադրած են, առ որ միայն կարելի եղած ուշադրութիւնը նուիրուած է։

Գ.

Ինչպէս որ ըսինք, թէև տօներ պատմական և ժամանակագրական ճշդութեամբ չեն տարեդարձուիր, բայց Տումարի և Տօնացոյցի հաշիւներով, առանց մէկ մասին (այսինքն Տէրունիներուն) հաստատուն օրեր և ամսաթիւեր որոշուած են։ — Ասոնք են անշարժ ըսուած տօները։ Միւս տօներ, որ այդ կերպով որոշուած հաստատուն օր և ամսաթիւ չունին, կ՚ըսուին Շարժական կամ Շարժուն տօներ։

Շարժական տօներ Զատկի կապուած են. այսինքն՝ Զատիկը քանի օրերու մէջ եղա և յառաջ որ շարժի կամ տեղափոխուի, շարժական տօներն ալ Զատկէն յառաջ կամ յետոյ կը շարժին կամ կը տեղափոխուին։

Անս անշարժ տօներու ցուցակը

1. Յունուար 5 Ծրագալոյց Մանկեան և Աստուածայայտնութեան Քրիստոսի ։
2. Յունուար 6 Մուտք և Աստուածայայտնութիւն Քրիստոսի ։
3. Յունուար 7, 8, 9, 10, 11, 12 օրեր Մանկեան և Աստուածայայտնութեան ։
4. Յունուար 13 Անուանակոչութիւն Քրիստոսի ։
5. Փետրուար 14 Տեառնընդառաջ (Տէրընտաս) ։
6. Ապրիլ 7 Աւետումն (Մ. Աստուածածնի)
7. Սեպտեմբեր 8 Մուտք Աստուածածնի ի յՄանայէ ։
8. Նոյեմբեր 21 Ընծայումն Մ. Աստուածածնի ի տաճարն ։
9. Դեկտեմբեր 9 Յղութիւն Մ. Աստուածածնի ի յՄանայէ։

Տեսակ մը անշարժ խումբ կարելի է համարել նաև Բուն Բարեկենդանէն, նոյն իսկ Առաջաւորքէն մինչև Վարդավառ դրաւոր ժամանակամիջոցը, ո՛չ անոր համար որ այդ ժամանակամիջոցին պաքերը, Տէրունիներն ու Մարտիրոսացը որոշ օրերով և ամսաթիւերով հաստատուած են, այլ որովհետև այդ ժամանակամիջոցը երբեք չի փոխուիր եռեւեռաջութեամբ ։

Մասնաւորապէս դիտելու է որ Բուն Բարեկենդանը կանխող երկու շաբաթներու նշանաւոր և ծանօթ ուրբաթները ճիշդ Տօնացոյցի մէջ նշանակուած որոշ օրերուն մէջ կը ուտուին, բնաւ չեն փոխուիր ։

Դ.

ՄԱՍՆԱՒՈՐ ԳԻՏԵԼԻՔ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ, ԽԱՉԻ ՏՕՆԵՐՈՒՆ ԵՒ ՅԻՍՆԱԿԱՑ ԲԱՐԵԿԵՆԴԱՆԻ ՎՐԱՑ

Այս երեք նշանաւոր օրեր թէ՛ անշարժ են և թէ՛ շարժական։

Անշարժ են, որովհետեւ ծնունդեր համար յատուկ օրեր ունին։

Շարժական են, որովհետեւ այդ յատուկ օրեր ամէն տարի նոյն ճշդութեամբ չեն տարեդարձուիր։

Զոր օր. Ս. Աստուածածնի Վերափոխումը անշարժ կերպով Օգոստոս 15ին պէտք է տօնուի. բայց որովհետեւ յատկապէս կիրակի պէտք է ըլլայ տօնի օրը, և Օգոստոս 15ը կարելի չէ որ ամէն տարի կիրակի հանդիպի, այս պատճառաւ Օգոստոս 15էն կամ երեք՝ օր յառաջ կամ երեք օր յետոյ կը շարժի, այսինքն՝ Օգոստոս 12—18 եօթը օրերու միջոցին, և այս 7 օրերուն մէջ հանդիպող կիրակին կը տօնուի։

Ս. Խաչի վերացման տօնի բուն օրն է Սեպտեմբերի 14ը. բայց որովհետեւ կիրակիին պէտք է տօնուի միեւնոյն կերպով Սեպտեմբեր 14 էն կամ երեք օր յառաջ կամ երեք օր յետոյ, այսինքն՝ Սեպտեմբեր 11—17, եօթը օրերուն մէջ հանդիպող կիրակիին կը տօնուի։

Յիսնակաց բարեկենդանի օրն ալ Նոյեմբերի 18ը որոշուած է, որովհետեւ Նոյեմբեր 18էն մինչեւ Զատիկ 6 ճիշդ յետոյ օր (Յիսնակ) է։ Բայց որովհետեւ Յիսնակը շաբաթապահք ունի, որուն բարեկենդանը անպատճառ կիրակի պէտք է ըլլայ, դարձեալ Նոյեմբեր

18էն կամ երեք օր յառաջ կամ երեք օր յետոյ, այսինքն՝ նոյեմբեր 15—21, եօթը օրերուն մէջ հանդիպող կիրակին բարեկենդան կ'ըլլայ։

Ե.

ՇԱՐԺԱԿԱՆ ՏՕՆԵՐ

Հոսնք թէ Շարժական տօներ Զատիկի հետ կապուած են, կը հետեւի ուրեմն որ Զատիկն է որ կը շարժի կամ կը տեղափոխուի։

Զատիկը ծագումով հրէական տօն մըն է պասեք անուանով։ Հրեայք իրենց պասեքը կը տօնէին Նիսանի (Ապրիլ) 14ին Լուսնի լրման ժամանակ։

Եւ որովհետեւ Քրիստոսի Յարութիւնը ճիշդ այդ ամսուն, այսինքն՝ գարնանային գիշերահաւասարին (մարտ 21) յաջորդող կիրակիին պատահեցաւ, չիոթ մը յառաջ եկաւ այս երկու տօներու մերձաւորութենէն։ Եւ ինդիր եղաւ թէ Զատիկը Ապրիլ (= Նիսան) 14—15ին տօնելու էր թէ Կիրակի օրը։

Այս չիոթին առաջքը առաւ Նիկիոյ Տիեզերական Ս. Ժողովը (325) և սահմանեց որ քրիստոնէական եկեղեցին Զատիկը պէտք է կատարէ գարնանային գիշերահաւասարի (= Մարտ 21), այսինքն՝ Մարտ ամսու լուսնի լրումէն անմիջապէս յետոյ եկող կիրակիին։

Եթէ Մարտ ամսու լուսնին լրումը Մարտի 21էն յառաջ պատահի, ա՛յն ատեն Զատիկը պէտք է տօնել Ապրիլ ամսու լուսնի լրումէն անմիջապէս յետոյ եկող կիրակին։

Իսկ թէ՛ Մարտ ամսու և թէ՛ Ապրիլ ամսու լուսին-ներուն լրումը պատահի կամ ուրբաթ, կամ շաբաթ և կիրակի օրերուն, Զատիկը պէտք է տօնել ճիշդ հետեւեալ կիրակին։

Այդ կանոնէն կը հետեւի որ թէ Զատիկը անպատճառ Կիրակի օր մը պէտք է տօնուի, և թէ այդ կիրակին պէտք է ըլլայ Մարտի կամ Ապրիլի լուսիններու լրումին անմիջապէս յաջորդող կիրակիներէն մէկը։

Արդ՝ Մարտի լուսինը կը ծնի Մարտ 8ին, և կը լրանայ Մարտ 21ին։ — Այս լրումը կը կոչուի «Վաղ լրումն լուսնի»։

Իսկ Ապրիլի լուսինը կը ծնի Ապրիլ 5ին, և կը լրանայ Ապրիլ 18ին, որուն անմիջապէս յաջորդող կիրակին Ապրիլ 25ը չկրնար անցնիլ։

Ուրեմն Զատիկը կը տօնուի Մարտ 22էն մինչեւ Ապրիլ 25. երեսուն հինգ օրերու մէջ հանդիպող կիրակիներէն մէկուն (¹)։

Ուրիշ խօսքով՝ Զատիկը 35 օրերու մէջ կը շարժի, և իրեն հետ կը շարժին ա՛յն տօներն ալ, որոնք շարժական կ՚ըսուին։

Ահա շարժական տօներու ցուցակը։

1. Ծնունդի և Աստուածայայտնութեան յաջորդող Ապայից տօները, թուով 11 հատ։

Ծանօթ. — Այս տօները ԱՊԱՅԻՑ ըսուած են, որովհետեւ Տօնացոյցին մէջ Ծնունդեան Ութօրէքէն անմիջա-

(¹) Զատիկը և ուրիշ նշանաւոր տօներուն օրը գտնելու համար Տե՛ս «Տարեգրով Զատիկը գտնել» և «Տարեգրով տօներ գտնել» գլուխները։

պէս եռքը՝ «ՆԱԽ» Յովհաննու Կարապետին ծնունդը կը տօնուի և «ԱՊԱ» (= եռքը) կ՚սկսին կարգ մը սուրբերու տօներ. զոր օր. «Ապա սրբոյն Պետրոսի հայրապետի» եւլն.։

2. Վարդավառէն մինչեւ Աստուածածին (Վերափոխում) երկարող շաբաթներու տօները։

3. Եթէ Աստուածածնէն խաչ եղած երեք շաբաթները երկարին և Դրդ. և Երդ. շաբաթներ ալ պէտք ըլլան, այս վերջին երկու շաբաթներու տօները։

Շարժական տօներու օրն ու տեղը Տօնացոյցի երկրորդ հատորն է որ կը նշանակէ։

A 6461

2.

Տօները, ըլլայ Տէրունի, ըլլայ Մարտիրոսաց, սկզբամբ ուրախութեան օրեր են Եկեղեցիի համար և ընդհանրապէս կը տօնուին ուտիք օրերը։

Բայց կան տօներ, որ պահոց օրերու մէջ ալ կը տօնուին։

Ահա՝ այդ տօներու ցուցակը.

1. Ս. Բարսեղ Հայրապետի և ասոր հետ կապուած Սուրբերու տօնը՝ որ կը տօնուի Ծննդեան պահոց շաբաթ օրը։

2. Յովհան Մարգարէի և Նինուէացւոց յիշատակը, Առաջաւորաց ուրբաթ օրը։

3. Մեծ Պահոց բոլոր շաբաթները Սրբոց նուիրուած են։

Ա. Շբ. տօն է Սրբոյն Թէոդորոսի Զարավարին։

ՀԱՅ ԳՐԱԴԱՐԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ

Բ. Շբ. տօն է Սրբոյն Կիւրղի Երուսաղեմայ հայրապետին և միւս Կիւրղի Եպիսկոպոսին և մօրն նորա Աննայի։

Գ. Շբ. տօն է Սրբոյն Յովհաննու Երուսաղեմայ Հայրապետին և Սրբոց Հայրապետացն մերոց Յովհաննու Օձնեցւոյն, Յովհաննու Որոտնեցւոյն և Գրիգորի Տաթեւացւոյն։

Դ. Շբ. տօն է Սրբոց Մանկանց Բառատնից, որք ի Սեբաստիա կատարեցան։

Ե. Շբ. տօն է Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ տսկալի Զարչարանացն և Մտին ի Վիրապն։

Զ. Շբ. Յիշատակ է Ղազարու Յարութեան։

4. Ամբողջ Աւագ շաբաթը Տնօրինական յիշատակներու նուիրուած է (Աւագ Հինգշաբթի կիրակի է)։

5. Ս. Հոգւոյն գալստեան յիշատակին նուիրուած է Եղիական պահոց օրերն, ըստ կարգադրութեան Շնորհալի Հայրապետին։

6. Սրբոց տօներ կը կատարուին Լուսաւորչի պահոց ԲՇ. ԳՇ. և ԵՇ. օրերը։

7. Սրբոց տօներ կը կատարուին Վարագայ Խաչի պահոց ԲՇ. ԳՇ. ԵՇ. և ՇԲ. օրերը։

8. Սրբոց տօներ կը կատարուին Ս. Յակոբի պահոց օրերը։

ՊԱՇՔ

Եկեղեցին միշտ չտօնէր։ Ապաշխարութեան յատկացեալ օրեր ալ ունի, որք տարուան կէսին կը հաւասարին։

Եկեղեցին՝ ապաշխարութեան օրերուն մէջ տօնի օրերու յատուկ ժամերգութենէն բոլորովին տարբեր

ժամերգութիւն կ'ընէ։ Այդպիսի օրերու ընթերցուածներն, երգերն ու շարականները զղջում կը ներշնչեն և եկեղեցին ամենէն վսեմ զգացողի մը հոգեկան ցաւերը կ'արտայայտէ։

Եւ որպէս զի ապաշխարութեան օրերը զգալի ըլլան հաւատացեալներու վրայ ալ՝ եկեղեցին պահք (տեսակ մը զրկանք) սահմանած է. այսինքն՝ հաւատացեալները այս ինչ բաները միայն պիտի ուտեն այդ օրերուն մէջ։

Պահքը՝ ուտելիքի տեսակէտով երկու խումբի կը վերածուի. Առաջին բուն պահքի օրեր, յորում ներելի չէ ուտել մսեղէն, հաւեղէն, ձկնեղէն, կթեղէն (բաց ի մեղրէն) և ինչ որ ուտելի կենդանիներէն կը հայթայթուի իբր սնունդ։

Երկրորդ. Նաւակատիք ըսուած օրերը, յորս ներելի է ուտել կթեղէն, ձկնեղէն բաներ։

Նաւակատիքի օրերը շատ քիչ են, այսինքն՝ հինգ տաղաւարներու շաբաթապահոց շաբաթ օրերը։

Պահքերն ժամանակի տեւողութեան տեսակէտով դարձեալ երեք խումբի կը վերածուին։ Ա. շաբթուան երկու օր պահքերը (Դշ. և Ուր.) որոնց կրնանք օրապահիք ըսել։

Երրորդ. Մեծպահքը։

Օրապահիքը ամենէն հին և ամենէն որոշ պահքի օրերն են։ Հրեայք (Փարիսեցի) ալ կը պահէին (ծոմ) «երկիցս ի շաբաթու» (Ղուկ. ԺԸ. 12) այսինքն՝ շաբթու մէջ երկու օր և այդ օրերն էին Բշ. և Եշ.։

Շատ կանուխ ժամանակէն քրիստոնեայք Դշ. և

Ուրի փոխեցին զայն (Կանոնագիրք վարդ. Առաքելոց Գ. և Դ.)։ Դշ-ին «զի ի նմա գուշակեաց և յայտնեաց Տէրն կենարար զխորհուրդ չարչարանաց իւրոց» եւայլն. և Ուրն «վասն զի զոր ինչ ասացաւն յաւուր չորեքշաբթւոջն վասն չարչարանաց մերոյ՝ յուրբաթուն կատարեցաւ»։

Շաբաթապահքերը, ծագումով չորս հատ էին. իւրաքանչիւր եղանակի առաջին շաբաթը պահք էր։

Այս եղանակի շաբաթապահքերը դեռ կան։

Գարնանը (Մարտ ամիս) Մեծպահոց մէջ կ'իյնայ։

Ամռանը (Յունիս ամիս) Ս. Լուսաւորչի շաբաթապահքն է (¹)։

Աշնանը (Սեպտ. ամիս) Վարագայ Խաչի շաբաթապահքն է։

Ձմռանը (Դեկտ. ամիս) Ս. Յակոբի Շաբաթապահքն է։

Բայց հետզհետէ նշանաւոր տոներու հոգեւորապէս պատրաստուելու սկզբունքով շատցան շաբաթապահքերը (Ներսէս Բ.ի առեն)։ Այժմ մեր եկեղեցին ունի ինը շաբաթապահք, 1. Ծննդեան, 2. Առաջաւորաց, 3. Եղիսական, 4. Լուսաւորչի, 5. Վարդավառի, 6. Խաչվերացի, 7. Վարագայ Խաչի, 8. Յիսնակաց, 9. Ս. Յակոբայ։

Մեծպահքն ալ ծագումով մէկ և երկու օր եղած է. յետոյ աւելցած է 7 շաբաթներու շարքը։ Քանի որ Քրիստոսի քառասնօրեայ ծոմապահութեան հետեւութիւն մըն է Մեծպահքը՝ շատ կանուխ ժամանակէն (Դրդ. դար) 40 օրի լրացուած կը գտնենք։ Թէեւ այժմ

(¹) Ստեփաննոս Գոյներերիցանց յայտնապէս կը յիշատակէ «և Բուն Բարեկենդան ամսուն աղուհացից» ինչպէս որ պիտի տեսնենք։

ալ Քրիստոսի քառասնօրեայ ծոմապահութեան յիշատակը հաստատուն կը բռնենք՝ բայց իրապէս 47 օր կը պահենք և 48րդ. օրն ալ (Ճրագալոյց Զատկի) Նաւակատիք կ'ընենք։

Այս մասին դարձեալ պիտի խօսինք։

ՈՒՏԻՔ

Ա.

Զատկի Մարտ 22էն մինչև Ապրիլ 25, երեսուն հինգ օրերու մէջ, շարժման համեմատ կ'երկարին կամ կը կարճնան ա՛յն ժամանակամիջոցներ, որք ուտիքի յատկացուած են և կ'ըսուին «Միջոց ուտիք աւուրք»։ — Պարզասոմարի աղիւսակին (որ Տօնացոյցներու ամենէն վերջը կը դրուի) վրայ ուշադիր նայուածք մը բաւական է, տեսնելու համար թէ,

Ա. Աստուածայայտնութենէն մինչև Առաջաւորաց Բարեկենդանը, ամենէն կարճը 6 օր կ'ըլլայ, ամենէն երկարը 41 օր։

Բ. Վարդավառէն մինչև Աստուածածին, ամենէն կարճը 2 շաբաթ կ'ըլլայ և ամենէն երկարը 7 շաբաթ որոնցմէ մին շաբաթապահք է։

Գ. Աստուածածինէն մինչև Ս. Խաչ, կ'ըլլայ 4 կամ 5 շաբաթ, որոնցմէ մին շաբաթապահք է։

Դ. Վարագայ Խաչէն (կամ Ս. Գէորգայ Բարեկենդանէն) մինչև Յիսնակաց Բարեկենդանը կ'ըլլայ 7 կամ 8 շաբաթ։

Ե. Ս. Յակոբի Բարեկենդանէն մինչև Աստուածայայտնութեան պահքը ամենէն կարճը 12 օր կ'ըլլայ, իսկ ամենէն երկարը 18 օր։

Բ.

Հաստատապէս ուժիք են նաև սա միջոցները.

Ա. Առաջաւորաց կամ Ս. Սարգսի յաջորդող 2 շաբաթները։

Բ. Ցիսուն.քը. այսինքն Զատկէն մինչև Հոգեգալուստ եղած յիսուն օրուան միջոցը։

Գ. Հոգեգալուստին կամ Եղիսկան պահոց յաջորդող 2 շաբաթները։

Դ. Ս. Լուսաւորչի (Գիւտ Նշխարաց) ոտնին յաջորդող 2 շաբաթները։

Ե. Ս. Խաչի (Վերացման) ոտնին յաջորդող 1 շաբաթը։

Զ. Ցիսնակի պահոց յաջորդող 2 շաբաթները, մինչև Ս. Ցակոբ։

Այս բոլոր շարժական և անշարժ միջոցները, ըլլայ պահք, ըլլայ ուժիք, երբ նկատի առնենք, կը տեսնենք որ տարուան կէսը պահք է և կէսը ուժիք։ Անշուշտ դիտելու է որ միշտ 365 կամ 366 օրերու ճիշդ կէսը կարելի չէ՛ իմանալ. որովհետև կրնայ կէսէն աւելի կամ պակաս ըլլալ, Զատկի շարժման երեսուն հինգ օրերու վրայ։

ՈՒԹԸ ՁԱՑՆԵՐ

Հայ. Եկեղեցւոյ ժամանակութիւնն ու երգեցողութիւնը յատուկ կարգադրութեան մը համաձայն կը կատարուին։

Այս կարգադրութեան հիմն է փոխի ձեւով կամ

դաս առ դաս կարդալ ամէն տեսակ ընթերցուածները, և երգել Սաղմոսներն ու Շարականները։

Բայց թէ եկեղեցւոյ մէջ ո՛վ կամ որո՞նք ինչ պիտի կարդան և ի՞նչպէս պիտի երգեն, այս ամենը վաղ ժամանակէն, որոշուած և կարգադրուած է Ութը Ձայներու վրայ։

Ութը Ձայներ սապէս համառօտուած են։

1. ԱՁ = Առաջին Ձայն	5. ԴՁ = Երկրորդ Ձայն
2. ԱԿ = Առաջին Կողմ	6. ԴԿ = Վաղ Ձայն
3. ԲՁ = Երկրորդ Ձայն	7. ԴՁ = Չորրորդ Ձայն
4. ԲԿ = Աւագ կողմ	8. ԴԿ = Վերջ Ձայն

Ինչպէս կը տեսնուի ա՛յս պատկերին մէջ, Ութը Ձայներուն 4ը Ձայն է, 4ն ալ Կողմ։ Չորս Ձայները Բուն Ձայներ կ՚ըսուին։

Ութը Ձայներ մեր եկեղեցական երաժշտութեան բուն բանալիներն են։ Եկեղեցական բոլոր երաժշտութիւնը Ութը Ձայներու կամ խումբերու վերաձուած է, և իւրաքանչիւր Ձայն և Կողմ այդ խումբերէն կոտոր մը երգելու համար որոշ եղանակ մը կը յիշեցնէ։ Այսպէս՝ երբ ԱՁ ըսենք՝ կը հասկնանք խումբ մը շարականներ ու յաւուրկ եղանակ մը իրենց բոլոր դարձուածներով կամ ստորաբաժանումներով. և այլն։

Ութը Ձայներու վրայ բաշխուած է եկեղեցւոյ ժամասացական կարգն ալ։ Եւ այսօր ա՛յդ բաշխումի համեմատ կը կարդացուին Սաղմոսներ, պահոց մաղթանքներ, Աւետարաններ, Քարոզներ, Աղօթքներ իրենց մաղթանքներով։ Չոր օր. Եկեղեցին ամեն օր միևնոյն Աւետարանիչէն չկարդար. այլ՝ Ութը Ձայներու համեմատ, ինչ որ նշանակուած է՝ զայն կը կարդայ։ Այսպէս

հանկնալու է միևնոյն կարգացուելիքներու և երգուելիքներու համար ալ :

Սա պատկերով կը ներկայացնենք ուխտը ձայներու կարգաւորութիւնը .

Զուգեր (Հոգի)	Ներսեան (Հոգոյ խնդիր)	Արտաքին Ֆաքոյ	Անբեսուցեր	Գուրան	Գրիգոր	Արտաքին Սիրոյ փոխն
Դ.1.	— Երանեալ	— Քրիստոս է իմ.	Մասրոբ.	Վասն ի վերուստ	Տէր	Սարգիս-
Ա.1.	— Երբեմն	— Բարդար.		Վասն	Տուընդեան	խաբ
Ա.2	— Երկիրք	— Տաբ փառաս.	Մասրոբ.	Վասն	Ի գիշերի և	Ի գիշերի և
Դ.2	— Տէր ապա.	— Յոյս կենաց.		Ի գիշերի	Ի սուրբնդեն	Ի սուրբնդեն
Ա.1.	— Մի՛ դարձ.	— Դու ես Տէր.	Ղուկ	Վասն	Տէր	Յերկրի
Դ.1.	— Խաղաղեան	— Եկեցէք.		ուղղելոյ	Երկրի	Նուիրեան
Ա.2	— Որդեակ՛	— Բարեբարեաւ.	Յոլէ.	Վասն	Գոհանամք	Դոհու-
Դ.2	— Ի նեղութ.	— Լուր մեզ , Տէր .		զգաստելոյ		Քեամբ

Ո՛չ միայն կարդացուելիք նիւթերը ութը Զայներով որոշուած են այդպէս, այլ նաև եկեղեցիի մէջ ո՛ր դասը պիտի սկսի կամ պիտի կարդայ ա՛յս ինչ աղօթքը կամ շարականը, եւ այլն, ութը Զայներով որոշուած են։

Զայներու կարգաւորութիւնը կ՚սկսի Բուն բարեկենդանեն. այդ օր Զայնը ինչ ալ ըլլայ, պէտք է (Դկ)ի փոխել, որպէսզի Մեծպահոց առաջին օրը ԱՁով սկսի եւ Զատկին ալ Զայնը ԱՁ ըլլայ. — Այսպէս կը շարունակուի եւ ամեն Բուն բարեկենդանին՝ դարձեալ Դկ (= վերջ Զայնի) կը փոխուի։

Գիտենք որ եկեղեցին երկու դաս ունի։ Առաջինը կ՚ըսուի Աջակողմեան դաս (եկեղեցիին հիւսիսային կողմը, ուր Աւազան կայ,) եւ այդ դասի գլուխն է որ կը կանգնի Եկեղեցւոյն Առաջնորդը։

Երկրորդը կ՚ըսուի՝ Զախակողմեան դաս. եկեղեցւոյն հարաւային կողմը։

Քանի որ ժամերգութիւնը դաս առ դաս կը կատարուի, բնական է որ եթէ մէկ տարի աջակողմեան դասը կը վարէ Զայները եւ Զախակողմեան դասը՝ Կողմերը, յաջորդ տարին հակառակը կը պատահի։

Այդ՝ եթէ Փրկչական թուականը ԴԱՐ (= զոյգ = չիփթ) է, այդ տարին Բուն Զայները (ԱՁ, ԲՁ, ԳՁ, ԴՁ,) Աջակողմեան դասուն կ՚իյնան, իսկ եթէ ԿՈՃԱՏ (= անզոյգ = թեք) է Փրկչական թուականը, Զախակողմեան Դասուն կ՚իյնան Բուն Զայները, եւ Աջակողմեանին կ՚իյնան Կողմերը (ԱԿ, ԲԿ, ԳԿ, ԴԿ,)։

Ո՛ր դասը որ օրուան ձայնին համեմատ կարդ կը վարէ, կ՚ըսուի Աւագերիցու դաս, եւ միւսը կ՚ըսուի Աշակերտի դաս, եւ ամեն օր երկու դասերէն մէկը փոխադարձաբար Աւագերիցու կամ Աշակերտի դաս կ՚ըլլայ։

Աւագերիցու դասէն քահանայն Աղօթքները կ'ըսէ, իսկ Աշակերտի դասէն Սարկաւագը՝ Քարոզները կ'ըսէ կամ կ'երգէ եւն.։

Այսպէս ժամասացութեան և ժամերգութեան որոշեալ մի մասը Աւագերիցու դասը կը կատարէ, որոշեալ մի մասն ալ Աշակերտի դասը։

Այս կարգաւորութիւնը «Խրատք ժամատեղեաց ըստ Արեւելեան սահմանացն սկսուածոց և ասութեանց աղօթից» խորագրով կը գրուի ժամագիրքի սկիզբը, ուր տեղ Զայն վարող դասը կոչուած է Զայնի դաս (= Աւագերիցու դաս) իսկ աշակերտինը Կողման դաս։

Այդ խրատը ամփոփի է. աւելի ընդարձակն ու ճշդուածը կը գրուի Ս. Էջմիածնի Տպարէն ելլող Օրացոյցներու վերջը, որուն մէկ օրինակը կը կցենք այս գրքին վերջը։

ԶԱՅՆ ԳԻՒՏ

Տեսանք որ Մեծ Պահքի երկուշաբթին և Զատիկին Զայնը միշտ Ա.Զ է։

Արդ եթէ ուզէ ոք գիտնալ թէ այս ինչ օրուան Զայնը ի՞նչ է, կամ Մեծ Պահոց ԲՇ էն և կամ Զատիկէն մինչև այդ փնտռուած օրը դումարելու է օրերու թիւը և յետոյ դումարը բաժնելու է 8 ով (= Զայներու թիւը), եթէ մնացորդը 1 է, փնտռածդ Ա.Զ է, եթէ 2, փընտրուածդ է Ա.Կ, եւայլն։ Իսկ եթէ մնացորդ չտայ՝ Դ.Կ է։ Զոր օր. կ'ուզեմ գիտնալ թէ 1898ի Մայիս 14 ին Զայնը ի՞նչ էր։ Արդ՝ գիտենք թէ այդ տարին Զատիկը Ապրիլ 5 ին էր։ Ապրիլ 5 էն մինչև Մայիս 14 եղած օրերու դումարն է 40, զոր բաժնելով 8 ով՝ մնացորդ

չատ. փնտռուած Զայնն է ուրեմն Դկ։ Դարձեալ, Սեպտեմբեր 13 ին ի՞նչ է Զայնը. — Ապրիլ 5 (Զատիկ) էն մինչև Սեպտ. 13 օրերու գումարն է 162, զոր 8 ով բաժնելով 2 մնացորդ կուտայ, որ է Ակ։

Զայնները գտնելու համար աղիւսակ մ'ալ կայ զոր չիներ է Հեթումի քարտուղարը։

ԱՄԻՍՔ	ՏԱՐԵԳԻՐՔ							
	Ա	Բ	Գ	Դ	Ե	Զ	Է	Ը
	Թ	Ժ	Ի	Լ	Խ	Ծ	Կ	Հ
	Ձ	Ղ	Ճ	Մ	Յ	Ն	Շ	Ո
	Չ	Պ	Ջ	Ռ	Ս	Վ	Տ	Ր
	Ց	Ւ	Փ					
Փետրվար	7	6	5	4	3	2	1	8
Մարտ	3	2	1	8	7	6	5	4
Ապրիլ	2	1	8	7	6	5	4	3
Մայիս	8	7	6	5	4	3	2	1
Յունիս	7	6	5	4	3	2	1	8
Յուլիս	5	4	3	2	1	8	7	6
Օգոստոս	4	3	2	1	8	7	6	5
Սեպտեմբեր	3	2	1	8	7	6	5	4
Հոկտեմբեր	1	8	7	6	5	4	3	2
Նոյեմբեր	8	7	6	5	4	3	2	1
Դեկտեմբեր . . .	6	5	4	3	2	1	8	7
Յունվար	5	4	3	2	1	8	7	6
Փետրվար	4	3	2	1	8	7	6	5

Աղիւսակիս գործածութեան եղանակը. — *Տարեգրի Տուփը գտի՛ր, ա՛յդ ուղղութեամբ իջի՛ր մինչև այն ամսուն դիմացը գտնուող թիւին վրայ, որուն այս ինչ օրուան Զայնը կ՚ուզես գտնել. աւելցո՛ւր այդ թիւին վրայ փնտռածդ օրուան ամսաթիւը և գումարը բաժնէ 8ով, մնացորդը եթէ 1 է՝ Զայնն է ԱՁ, եթէ 2՝ Զայնն է ԱԿ, և այլն։*

Զոր օր. կ՚ուզեմ գիտնալ թէ 1898ի Դեկտեմբեր մի Զայնը ինչ էր։ Այդ տարուան տարեգիրն է Կ։

Աղիւսակին մէջ կը գտնեմ Կ Տարեգիրին տուփը, և այդ ուղղութեամբ կ՚իջնեմ մինչև Դեկտեմբերի դիմացը գտնուած թիւը, որ է 8. կ՚աւելցնեմ 8ի վրայ Դեկտ. 6 ամսաթիւը, և կ՚ունենամ 14. կը բաժնեմ 8ով և մնացորդ կուտայ 6, որ է ԳԿ։

Միայն դիտելու է որ աղիւսակիս մէջ Փետրվար ամիսը կրկնուած է. և թէ Յունվարը ցուցակին վերջը դրուած է Փետրվարէն յառաջ։ Ասոր պատճառը սա է. որովհետև Զայնը՝ Բուն Բարեկենդանին ինչ ալ ըլլայ փոխուելով ԳԿ ի կը վերածուի. և սակէ զատ Զայնը փոխուած ատեն Տարին ու Տարեգիրն ալ միասին չեն փոխուիր, այլ արդէն փոխուած կ՚ըլլան տարուան սկիզբէն, և որովհետև Զայնդիւաը Տարեգրին կապուած է, աղիւսակիս չինուածքն ալ այս հաշուի վրայ եղած է. հետեւաբար Զայն Գիւտ ընելու ատեն մինչև բուն Բարեկենդան՝ հին, այսինքն՝ նախորդ տարուան Տարեգիրը գործածելու է, և Բուն Բարեկենդանէն յետոյ ա՛յն Տարեգիրը, որուն տարիին մէջ կը գտնուիս։

ՀԱՐՍԱՆԻՔԻ ՕՐԵՐ

Եկեղեցին ամեն օր պասկի (ամուսնութեան) խորհուրդը չկատարեր։

Պահքի բոլոր օրերուն (օրապահք, շաբաթապահք, Մեծապահք) հարմնիք չըլլար։

Տէրունի տօներու ընթացքին մէջ ալ չըլլար հարմնիք։ Մնացած հարմնիքի օրերն ալ սապէս կ'բաժնուին

1. Առաջին շաբաթ(¹) զկնի Հոգեգալստեան։ — Առաջին պասակ կամ Առջի պասակ ըսուածն է այս։

2. Հոգեգալստենէն մինչեւ Վարդավառ եղած շաբաթներ(¹)։

3. Վարդավառի յաջորդող շաբաթներ(¹) մինչև Աստուածածին։

4. Աստուածածնէն մինչև Խաչ յաջորդող շաբաթներ(¹)։

5. Խաչի յաջորդող շաբաթներ(¹) մինչև Ցիսնակ։

6. Ցիսնակաց Եօթը շաբաթները։

7. Մենդեան ուխտէն յաջորդող շաբաթներ(¹) մինչեւ Առաջաւորաց բարեկենդան։

8. Առաջաւորաց յաջորդող շաբաթներ(¹) մինչեւ Բուն Բարեկենդան։

Այս միջոցները շարժական ըլլալուն կարելի չէ՝ հաստատապէս գծել հարմնիքի Շաբաթներու կամ Եօթնեակներու թիւը։ — Օրացոյցը կը նշանակէ Կիրակիներն «ՀԱՐՍԱՆԻՔ» բառով։

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՕՐԵՐՈՒ ՍԿՍՈՒԱԾԸ

Ըստ Արեւելեան սովորութեան, եկեղեցին օրուան 24 ժամերը կը հաշուէ արեւի մարը մտնելէն մինչեւ յաջորդ օրուան արեւի մուտքը։

Տաճկաց եւ Հրէից օրերն ալ այսպէս են. հինգշաբթի օրը երբ մթնայ կ'սկսի ուրբաթը եւ կը տեւէ 24 ժամ. նմանապէս երբ ուրբաթ օրը մթնայ կ'սկսի

(¹) Ինքնին կը հասկցուի որ ա՛յդ միջոցներուն պատահող շաբաթապահքերուն և Բարեկենդաններուն ալ հարմնիք չըլլար։

շաբաթը եւ կը տեւէ 24 ժամ, եւ երբ շաբաթը մթնայ Կիրակուան կ'ըլլայ. այսինքն՝ Կիրակին կը մտնենք եւ աս ալ կը տեւէ 24 ժամ։ Օրերու տեւողութիւնը, ըլլայ կարճ, ըլլայ երկար, 12 ժամ կը բռնուի։

Ինչպէս մենք Կիրակուան կ'ըսենք, կրնանք նաեւ ըսել Ուրբաթուան՝ Տաճկաց վերաբերութեամբ, եւ Շաբաթուան՝ Հրէից վերաբերութեամբ։

Ուրեմն եկեղեցիի օրերը կ'սկսին երեկոյին, եւ ճիշդ այս է պատճառն որ Շաբաթ երեկոյները Կիրակուան կամ Կիրաւուն կ'ըսուին։ Եւ իրաւի, տէրունական օրը կ'սկսի Շաբաթ երեկոյները «Կեցո՛, Տէր»ով եւ կը վերջանայ Կիրակի իրիկուան «Կեցո՛, Տէր»ով, ինչպէս ըսինք արդէն (տե՛ս էջ 10)։

Ասկէ զատ նախատօնակներն ալ, որ երեկոյները կը կատարուին, տօնական օրերու սկսիլը կը հաշուին։

Եկեղեցական օրերու սկսուածը յայտնապէս կ'երեւի պասակարգութեան ժամանակ ալ։—Երբ Կիրակին կ'երեկոյանայ՝ հարանիքներ կ'սկսին եւ պասակ կը դրուի, որովհետեւ այդ երեկոյներն են որ ԲՇ. ները կ'սկսին։

ՊԱՏԱՐԱԳԻ ՕՐԵՐԸ ԵՒ ԺԱՄԵՐԸ

Պատարագը ըստ հին սովորութեան ամեն օր կը մատուցուէր մեր եկեղեցւոյ մէջ։ Յետոյ ՇԲ. և Կիրակի օրերու յատուկ եղաւ այս սովորութիւնը զոր դեռ շատ եկեղեցիներ ունին. իսկ հաստատապէս ամեն կիրակի կը մատուցուի պատարագը։

Պատարագը կը մատուցուի,

1. Բոլոր Տէրունի օրերուն.
2. Տեղական եկեղեցիներու Տարեդարձին.
3. Տեղական եկեղեցիներու ուխտի օրերուն.
4. Տեղ տեղ Պասկի օրհնութեան առեն ԲՇ առաուն

5. Յուղարկաւորութեան հանդիսին (եթէ ուզուի).
6. Կտակի մը հաստատման (եթէ կայ)։

Պատարագի ժամերը ընդհանրապէս ճաշու բացառութեան տակ կ'իմացուին։ Իսկ ճաշու ըսելով կէս օրէն յառաջ 3րդ. ժամ կը հասկցուէր, կամ ընդհանուր իմաստով ճաշի առեւտները։

Ակէ կը հետեւի որ ընդհանրապէս կէս օրէն յառաջ կը մատուցուի Պատարագը։

Բացառութիւն են Ծրագալոյցներու և Ծննդեան ու Զատկի Պատարագները, որ երեկոյին և գիշերը (Ծնընդեանն) առտուն կանուխ կը մատուցուին։

Բացառութիւն են յուղարկաւորութեանց Պատարագներու ժամերն ալ։

Ուխտատեղիներու մէջ՝ ինչպէս իմ գիտցածներէս Երուսաղէմ և Արմաշ՝ ուտիք, պահք չունին. բացառիկ կարգադրութիւններու և սովորութիւններու (մանաւանդ Երուսաղէմ) համեմատ պատարագ կը մատուցուի։

ՔԱՐՈԶԻ ԱՏԵՆԸ

Քարոզելու համար սովորութիւն եղած է ընդհանրապէս Տէրունի և Տօն օրեր։

Մեր եկեղեցւոյ արդի կարգադրութեան մէջ քարոզները կը խօսուին ընդհանրապէս ճաշու ընթերցուածներէն անմիջապէս յետոյ և ճաշու Աւետարանէն անմիջապէս յառաջ։

— Տեղ տեղ կը քարոզեն նաև Պատարագի միջոցին «Հայր մեր»էն յառաջ։ Աւագ Հինգշաբթի օրուան քարոզը, որ աղօթքի ձեւով կը կարդացուի, ամէնէն ստոյգ հետքն է այս սովորութեան։ (1)

(1) Էջմիածին ալ «Հայր մեր»ն էն յառաջ կը քարոզեն։ Իսկ մեր մէջ՝ Պատարագի սկիզբը «Մեղեդիոյ տեղ ալ կը քարոզեն երբեմն։

կը քարոզուի նաև Մեծ Պահքի կիրակի երեկոյները։ Ասոնք ընդհանուր և հաստատուն ձև մը առած են կարծես։

Մեր եկեղեցիին մէջ, սակայն, բեմը միշտ բաց է երբ խօսող ըլլայ և ունկնդիրներ գտնուին։

«ԳԻՐ ՏԱՐԻՈՑ»

Ասիի ունեցանք բերու (էջ 12, 14, 16) թէ Զատիկը շարժական տօն մըն է և թէ կը շարժի Մարտ 21—Ապրիլ 25՝ երեսուն հինգ օրերու մէջ. և այսպէս կը շարժին նաև այն բոլոր տօներ, որ Զատկին կապուած են։

Արդ՝ ցուցնելու համար թէ Զատիկը իւրաքանչիւր տարին՝ այդ 35 օրերէն որո՞ն պիտի հանդիպի. — հայերէն այբուբենին 35 գիրերը գործածուած են իւրաքանչիւր տարուան Զատկի օրը գտնելու համար։

Այսպէս՝ մենք գիտենք որ Զատիկը կը տօնուի անպատճառ գարնանային գիշերահաւասարէն, այսինքն՝ Մարտ 21էն յետոյ լրացող լուսնի կիրակին. հետեւաբար Մարտ 21էն յառաջ Զատիկ չտօնուիր։ Իսկ Մարտ 21էն անմիջապէս յետոյ Զատիկ տօնելու կիրակի օրը կը հանդիպի Մարտ 22ին։ Արդ, այն տարին, որու Մարտ 22ին Զատիկ պիտի՛ ըլլայ, հաստատուն գիր մ՚ունի իրեն համար. — Այբուբենի առաջին գիրը, Ա, է դա։

Ա՛լ գիրին է կարգով շարել այբուբենի միւս գիրերը երեսուն հինգ տարիներու 35 Զատկի օրերուն համար, այսպէս.

1 Ա Մարտ 22	2 Բ Մարտ 23	3 Գ Մարտ 24	4 Դ Մարտ 25	5 Ե Մարտ 26	6 Զ Մարտ 27
7 Է Մարտ 28	8 Ը Մարտ 29	9 Թ Մարտ 30	10 Ժ Մարտ 31	11 Ի Ապրիլ 1	12 Լ Ապրիլ 2
13 Խ Ապրիլ 3	14 Ծ Ապրիլ 4	15 Կ Ապրիլ 5	16 Հ Ապրիլ 6	17 Ձ Ապրիլ 7	18 Ղ Ապրիլ 8
19 Ճ Ապրիլ 9	20 Մ Ապրիլ 10	21 Յ Ապրիլ 11	22 Ն Ապրիլ 12	23 Շ Ապրիլ 13	24 Ո Ապրիլ 14
25 Չ Ապրիլ 15	26 Պ Ապրիլ 16	27 Ջ Ապրիլ 17	28 Ռ Ապրիլ 18	29 Ս Ապրիլ 19	30 Վ Ապրիլ 20
31 Տ Ապրիլ 21	32 Ր Ապրիլ 22	33 Ց Ապրիլ 23	34 Ւ Ապրիլ 24	35 Փ Ապրիլ 25	36 Ք Ապրիլ 26

Ինչպէս որ կը տեսնուի, 35 տարիներուն իւրաքանչիւրը մէյ մէկ գիր կ'ունենայ այսպէս. և այս գիրերն են որ «Գիր տարւոյ» կամ «Տարեգիր» ըսուած են։

Տարեգիրով կը գտնուի Զատիկը, Շարժական տօ-

ները, եայլն։ Վերջապէս Տարեգիրն է որ Տնացոյցը կը կատարէ։

Տնացոյցի ամենէն վերջը գրուած են զոյգ մը աղիւսակներ։ Անոնց առաջինը կ'բաւի Մշանջենաւոր մեծ շրջան կամ Հնգհարիւրամեակ և երկրորդը՝ Պարզատուար։

Մշանջենաւոր հնգհարիւրամեակը կը ներկայացնէ, ի միջի այլոց, մշանջենաւոր Տարեգիրները։

Պարզատուարը կը ցուցնէ բոլոր Շարժական տօներու, «Միջոց ուտիք»ներու եայլն, ամսաթիւերն ու օրերը շատ որոշ կերպով։

Պէտք է գիտնալ որ Տնացոյցի Բ. հատորը, 36 գլուխներով, ընդարձակ պարզատուար մըն է, ուր պարզուած են Շարժական տօներու մասին բոլոր գիտելիքներ։

Այս բոլոր գիտելիքները օգտակար ընելու համար, գիտնալու է Տարին և այդ Տարուան գիրը (= Տարեգիրը)։

Բայց որովհետև Տարեգիրներուն գիւղը մանաւոր հաշիւներով կ'ըլլայ և այդ հաշիւը բաւական ալ դժուար է Տնացոյցով և Տոմարով միշտ շրջագողներուն համար, ասկէ զատ, շատեր նոյն իսկ Տնացոյցին մէջ գրուած աղիւսակներն ալ չեն կարող գործածել. մենք այս տեղ կը պարզենք մշանջենաւոր հնգհարիւրամեակի աղիւսակը. ուրկի ճիշդը 532 տարիներու հատուածն շրջանին աղիւսակը, 1900 էն մինչև 2432 թուականը։

532 ՏԱՐՈՒԱՆ ՄՇՏՆՋԵՆԱԻՈՐ ՇՐՋԱՆԸ

Տարի	Տարեգիր	Տարի	Տարեգիր	Տարի	Տարեգիր	Տարի	Տարեգիր	Տարի	Տարեգիր	Տարի	Տարեգիր
1900	ՄՃ	1940	ՊԶ	1980	ԴԳ	2020	ԶՀ	2060	ՇՆ	2100	ՈՈ
1	Ի	1	Զ	1	Շ	1	Ս	1	Է	1	Մ
2	Ո	2	Բ	2	Կ	2	Ց	2	Զ	2	Ե
3	Հ	3	Ն	3	Փ	3	Խ	3	Ճ	3	Զ
4	ԸԷ	4	ԺԽ	4	ՄՃ	4	ՑՐ	4	ԻԺ	4	ԶՀ
5	Զ	5	Ց	5	Ի	5	Զ	5	Շ	5	Ա
6	Լ	6	Ղ	6	Տ	6	Թ	6	Կ	6	Ց
7	Ր	7	Ժ	7	Հ	7	Ս	7	Է	7	Խ
8	ՈՇ	8	Վ Ս	8	ԸԷ	8	ԺԽ	8	Զ Պ	8	ՑՐ
9	Ը	9	Ց	9	Զ	9	Ե	9	Ի	9	Զ
1910	Ռ	1850	Զ	1990	Լ	2030	Զ	2070	Տ	2110	Թ
1	Մ	1	Պ	1	Դ	1	Ժ	1	Ւ	1	Ս
2	ԵԳ	2	Ղ Զ	2	ՈՇ	2	Վ Ս	2	ԸԷ	2	ԺԽ
3	Ո	3	Բ	3	Կ	3	Ց	3	Զ	3	Ե
4	Հ	4	Ն	4	Ռ	4	Զ	4	Ճ	4	Զ
5	Ա	5	Ժ	5	Մ	5	Պ	5	Դ	5	Ժ
6	ՑՍ	6	ԻՑ	6	ԼԻ	6	Ղ Զ	6	ՈՇ	6	Վ Ս
7	Լ	7	Ղ	7	Ո	7	Բ	7	Կ	7	Ց
8	Ր	8	Ժ	8	Հ	8	Ն	8	Փ	8	Խ
9	Զ	9	Վ	9	Ը	9	Ժ	9	Մ	9	Պ
1920	ԹԸ	1960	ԿԺ	2000	ՌԶ	2040	ԻՑ	2080	ԼԻ	2120	Ղ Զ
1	Ռ	1	Զ	1	Լ	1	Ղ	1	Տ	1	Թ
2	Խ	2	Պ	2	Ր	2	Ժ	2	Հ	2	Ս
3	Ե	3	Ի	3	Ո	3	Վ	3	Ը	3	Ժ
4	ԶՈ	4	ՏՎ	4	ԹԸ	4	ՆՑ	4	ՌԶ	4	ԶԵ
5	Հ	5	Ն	5	Ռ	5	Զ	5	Լ	5	Զ
6	Ս	6	Է	6	Մ	6	Պ	6	Դ	6	Ժ
7	Ց	7	Զ	7	Ե	7	Ղ	7	Ո	7	Վ
8	ԽԼ	8	ՃՂ	8	ԶՈ	8	ԳՓ	8	ՀԿ	8	ՆՑ
9	Ր	9	Ժ	9	Հ	9	Ն	9	Ռ	9	Զ
1930	Զ	1970	Շ	2010	Ա	2050	Ժ	2090	Մ	2130	Պ
1	Թ	1	Կ	1	Ց	1	Ի	1	Ե	1	Ղ
2	ՍՈ	2	ԷԶ	2	ԽԼ	2	ՃՂ	2	ԶՈ	2	ԳՓ
3	Խ	3	Պ	3	Ր	3	Ժ	3	Հ	3	Ն
4	Ե	4	Ի	4	Զ	4	Վ	4	Ը	4	Ժ
5	Զ	5	Տ	5	Թ	5	Կ	5	Ց	5	Ի
6	ԺԹ	6	ՇՆ	6	ՍՈ	6	ԷԶ	6	ԽԼ	6	ՃՂ
7	Ս	7	Է	7	Խ	7	Պ	7	Ր	7	Ժ
8	Ց	8	Զ	8	Ե	8	Ի	8	Ո	8	Վ
9	Զ	9	Ճ	9	Զ	9	Տ	9	Թ	9	Կ

532 ՏԱՐՈՒԱՆ ՄՇՏԵՆՋԵՆԱԼԻՈՐ ՇՐՋԱՆԸ

Տարի	Հիերիոս	Տարի	Հեկերիոս	Տարի	Հեկեբերիոս	Տարի	Հեկեբերիոս	Տարի	Հեկեբերիոս	Տարի	Հեկեբերիոս
2140	Էջ	2180	ԽԼ	2220	ՊԶ	2260	ԲՏ	2300	ՃՓ	2340	ՀԿ
1	Պ	1	Գ	1	Ժ	1	Ը	1	Ա	1	Է
2	Ղ	2	Ա	2	Վ	2	Ը	2	Ը	2	Ջ
3	Գ	3	Թ	3	Ն	3	Ա	3	Զ	3	Լ
4	Շն	4	ԱԽ	4	Էջ	4	ՄՃ	4	ՊԶ	4	ԲՏ
5	Ը	5	Մ	5	Պ	5	Գ	5	Ժ	5	Շ
6	Ի	6	Ռ	6	Ղ	6	Ա	6	Վ	6	Ը
7	Ճ	7	Զ	7	Գ	7	Հ	0	Ն	7	Ա
8	ԻԺ	8	ՁՀ	8	Շն	8	ՓՓ	8	Ը Խ	8	ՄՃ
9	Վ	9	Ը	9	Ը	9	Մ	9	Պ	9	Գ
2150	Ռ	2190	Ց	2230	Ի	2270	Լ	2310	Ղ	2350	Ա
1	Է	1	Խ	1	Ճ	1	Բ	1	Ժ	1	Հ
2	Ջպ	2	ՑԲ	2	ԻԺ	2	ՁՀ	2	Վ.Ա	2	ԸԷ
3	Ի	3	Ա	3	Վ	3	Ը	3	Ը	3	Մ
4	Տ	4	Թ	4	Ռ	4	Ա	4	Զ	4	Լ
5	Շ	5	Ա	5	Է	5	Խ	5	Պ	5	Բ
6	ԸԷ	6	ՑՄ	6	Ջպ	6	ԵԳ	6	ԻԺ	6	Ֆ
7	Ջ	7	Ռ	7	Ղ	7	Ա	7	Վ	7	Ը
8	Ճ	8	Զ	8	Գ	8	Թ	8	Ն	8	Ա
9	Գ	9	Զ	9	Շ	9	Ա	9	Է	9	Խ
2160	ԱՇ	2200	ԲԱ	2240	ԿԺ	2280	ՑՄ	2320	Ջպ	2360	ԵԳ
1	Ռ	1	Ց	1	Ի	1	Ռ	1	Ղ	1	Ա
2	Է	2	Խ	2	Ճ	2	Զ	2	Գ	2	Հ
3	Մ	3	Ց	3	Ի	3	Զ	3	Շ	3	Ա
4	ԼԻ	4	ՂԶ	4	ՏՎ	4	ԹԸ	4	ԿԺ	4	ՑՄ
5	Ն	5	Թ	5	Ռ	5	Ց	5	Ի	5	Լ
6	Ն	6	Ա	6	Է	6	Խ	6	Ճ	6	Բ
7	Ը	7	Ժ	7	Ջ	7	Ց	7	Ի	7	Զ
8	ԱՋ	8	ՋԽ	8	ԼԻ	8	ՁԱ	8	ՏՎ	8	ԹԸ
9	Ճ	9	Զ	9	Տ	9	Թ	9	Ռ	9	Ա
2170	Գ	2210	Ժ	2250	Շ	2290	Ա	2330	Է	2370	Խ
1	Ա	1	Վ	1	Ը	1	Ց	1	Ջ	1	Ե
2	Հկ	2	ՆՑ	2	ԱՋ	2	ՋԽ	2	ՃՂ	2	ՁԱ
3	Փ	3	Խ	3	Ճ	3	Զ	3	Գ	3	Թ
4	Մ	4	Պ	4	Գ	4	Զ	4	Շ	4	Ա
5	Լ	5	Ղ	5	Ա	5	Ի	5	Ռ	5	Ց
6	ԲՑ	6	ԺԹ	6	Հկ	6	ՆՑ	6	ՓԻ	6	ՋԻ
7	Հ	7	Ա	7	Է	7	Խ	7	Ճ	7	Զ
8	Ը	8	Ը	8	Մ	8	Ց	8	Ի	8	Զ
9	Ա	9	Ջ	9	Լ	9	Ղ	9	Ա	9	Բ

532 ՏԱՐՈՒԱՆ ՄՇՏՆՋԵՆԱՒՈՐ ՇՐՋԱՆԸ

Տարի	Տարեգիրք	Տարի	Տարեգիրք	Տարի	Տարեգիրք	Տարի	Տարեգիրք	Տարի	Տարեգիրք	Տարի	Տարեգիրք
2380	ՆՑ	2390	Բ	2400	ԻԺ	2410	Պ	2420	ՓԻ	2430	Կ
1	Խ	1	Ն	1	Վ	1	Ի	1	Ճ	1	Ռ
2	Ց	2	ԺԽ	2	Ն	2	ՏՎ	2	Ի		
3	Ղ	3	Ց	3	Է	3	Ն	3	Տ		
4	ԺԹ	4	Ղ	4	ՋՊ	4	Է	4	ՀԿ		
5	Ս	5	Ժ	5	Ղ	5	Ջ	5	Է		
6	Ց	6	ՎՍ	6	Ժ	6	ՃՂ	6	Ջ		
7	Ջ	7	Ծ	7	Շ	7	Գ	7	Լ		
8	ՊՁ	8	Ջ	8	ԿԾ	8	Շ	8	ԴԳ		
9	Ձ	9	Պ	9	Ջ	9	Կ	9	Շ		

Այս մշանջենաւոր ազիւսակին լաւ ուշադրութիւն ընելով քանի մը կարեւոր կէտեր մատնանիշ կ'ընենք.

Ա. — Տարեգիրները այրուբենական կարգով իրարու չեն յաջորդած. այլ՝ կարծես խառն ի խուռն։ Ասոր պատճառը սա է. որովհետեւ երբ տարի մը Մարտ 22ին Զատիկ ըլլայ, յաջորդ տարին՝ Մարտ 23ին եւ միւս տարին Մարտ 24ին Զատիկ չըլլար որ Տարեգիրներն ալ այրուբենական կարգով իրարու յաջորդէին։

Բ. — Թէեւ Տարեգիրներու ծանօթ ու աւանդական այրուբենական կարգը խախտած է այդպէս, բայց 532 տարիներու մշանջենաւոր շրջանին մէջ ալ հաստատուն կարգի մը վերածուած են։ Այնպէս որ 532 տարիներու իրաքանչիւրին առջեւ միանգամ ընդմիշտ Տարեգիրները դնելէ յետոյ, երբ այդ պատկառելի շրջանը բոլորի լմննայ, այս անգամ միայն Տարեգիրներու առջեւ դրուած տարիները նորոգելով՝ դարձեալ կ'շարունակուի Տարեգիրներու հաստատ եւ մշանջենաւոր գործածութիւնը։ Այսինքն՝ 532 տարիները լմննալէ յետոյ բա-

եւական է մեր չինած ցուցակին տարիները ջնջել եւ սկիզբը դրուած Տարեգրին առջեւը դնել 2433 եւ շարունակել մինչեւ 2965, եւ այսպէս շարունակ։

Գ. — Տեսանք թէ 532 տարիներէ շատերուն առջեւ Տարեգիրները զոյգ դրուած են։ Այդ զոյգ Տարեգիր ունեցող տարիներ Նահանջ (¹) կ'ըսուին։

Զոյգ Տարեգիրներուն մէկը կ'գործածուի Յունվարի առջի օրէն մինչեւ Փետրվարի վերջը, ամբողջ 2 ամիս։ Իսկ միւսը կ'գործածուի Մարտի առջի օրէն մինչեւ Դեկտեմբերի վերջը, ամբողջ 10 ամիս։

Զոր օր. 1900ը Նահանջ տարի է որու Տարեգիրն է Մ՚ձ։ Առաջին գիրը՝ (Մ) կ'գործածուի Յունվար եւ Փետրվար՝ ամբողջ 2 ամիս, իսկ երկրորդ գիրը՝ (ձ) կ'գործածուի Մարտէն մինչեւ Դեկտեմբերին վերջը՝ ամբողջ 10 ամիս։

Ինչպէս որ կ'տեսնուի Զոյգ-Տարեգիրներն ալ այբուբենական կարգով չեն դրուած, այսինքն՝ փոխանակ ՃՄ դրուելու, դրուած է Մ՚ձ։ Բոլոր Զոյգ-Տարեգիրներն ալ այսպէս են։

Այս եռեւառաջութեան պատճառը սա է. գիտենք որ Նահանջ տարիներուն Փետրվար ամսուն օրերը հասարակ տարիներու Փետրվար ամսու օրերէն օր մ՚Ամելի են (28 + 1 = 29)։ Արդ ո՛ւր է Նահանջ տարուան Փետրվարին այդ աւելի մէկ օրը նշանակելու համար ա՛յն Տարեգիրը կ'գործածուի, որ բուն տարեգրին յաջորդն է գրերու այբուբենական կարգին մէջ, հետեւաբար թիւ մը ալ աւելի։

Եւ ա՛յս է պատճառն որ ա՛յդ օդնական Տարեգիրը՝

(¹) Նահանջ են այն տարիները, որոնց օրերուն թիւը 365ի տեղ 366 կ'ըլլայ։ Այդ մէկ օրը կ'աւելնայ Փետրվար ամսուն օրերը 28ի տեղ 29 հաշուելով։ — Զորս տարին անգամ մը Նահանջ տարի կ'ըլլայ։

Յունվար եւ Փեբրվար ամիսները լրանալէ յետոյ՝ կ'թողուի (որովհետեւ իր պաշտօնը լմնցուցեր է) եւ բուն Տարեգիրը կ'գործածուի մնացած 10 ամիսներուն համար։

ՏԱՐԵԳԻՐՈՎ ՁԱՏԻԿԸ ԳՏՆԵԼ

532 տարուան մշտնջենաւոր շրջանին մէջ ուղած տարիդ ու անոր Տարեգիրը գտնելէ յետոյ ա՛լ շատ դիւրին է Տօնացոյցին Բրդ հատորը, այսինքն՝ պարզատոմարը գործածել, ո՛ւր ո՛չ միայն Զատիկի ամսաթիւն ու օրը նշանակուած է, այլ նաեւ ուրիշ տօներու ամսաթիւերն ու օրերը, եւայլն։

Ակէ զատ, առանց Տօնացոյցի ալ դիւրին է գտնել ուզուած ո եւ է տարուան Զատիկը։

Զոր օր. կ'ուզեմ գիտնալ թէ 1900 ին Զատիկը ե՞րբ է։

Գիտենք արդէն թէ Զատիկը անպատճառ Մարտ 21էն ետքը կ'ըլլայ եւ մինչեւ Ապրիլ 25, երեսուն հինգ օրերու կիրակիներէն մէկուն կ'պատահի (էջ 16)։ — Գիտենք նաեւ թէ 1900 ի Տարեգիրն է (Մ ձ)։

Արդ Մարտ 21ին վրայ կ'աւելցնեմ (ձ) այբուբենական կարգին թիւը, (տե՛ս էջ 33 ապիւռակը) որ է 19, կ'ունենամ 21 + 19 = 40։ Քառասունէն հանելով Մարտ ամսուն 31 օրերուն թիւը, կ'ունենամ 40 — 31 = 9 Ապրիլ։ — Ուրեմն 1900 ին Ապրիլ 9 ին Զատիկ է։

Ուրիշ օրինակ մը. 1905 ին Զատիկը ե՞րբ է։

Այդ տարուան Տարեգիրն է (Զ), որու այբուբենական կարգին թիւն է 27։

Արդ՝ Մարտ 21 + 27 = 48, որմէ հանելով Մարտի

31 օրերուն թիւը, կ՚ունենանք 48—31 = 17 Ապրիլ, որ է 1905 թն Զատիկի օրը։

Օրինակ մը ևս ալ, 1915 թն Զատիկը ե՞րբ է։

Այդ տարուան Տարեգրքն է (Ա.), որու այբուբենական կարգին թիւը՝ 1։

Այդ՝ Մարտ 21 + 1 = 22 Մարտ։ Ուրեմն 1915թն Զատիկը պիտի ըլլայ Մարտ 22 թն։

Դարձեալ՝ 1945թն Զատիկը՝ ե՞րբ է։

Այդ տարուան Տարեգրքն է (Ȣ), որու այբուբենական կարգին թիւն է 33։

Այդ՝ Մարտ 21 + 33 = 54. հանելով Մարտի 31 օրերը, կ՚ունենանք 23 Ապրիլ։

Ուրեմն՝ 1945 թն Զատիկն ալ պիտի ըլլայ Ապրիլ 23 թն։

Այս բոլոր օրինակներէն սա կանոնը կը հետեւցնենք.

Զատիկը գտնելու համար Մարտ 21 թի վրայ գումարէ ուզած տարեթիւ Տարեգրքի այբուբենական կարգին թիւը. գումարը եթէ Մարտ ամսու 31 օրերու թիւին աւելի է, հանէ այդ 31ը եւ մնացածը ցոյց կուտայ Ապրիլ ամսու Զատիկի ամսաթիւը։ Իսկ եթէ գումարը Մարտ ամսու 31 օրերու թիւին աւելի չէ, յայտնի է որ այդ գումարը ցոյց կուտայ Մարտ ամսու Զատիկի ամսաթիւը։

Հաճաւոտանենք այդ Կանոնը.

Ա. — Զատիկը Մարտ ամսու մէջ.

Մարտ 21 + Տարեգրքի թիւը = Մարտ + Զատիկ։
Կամ. Մ. 21 + Տ. Թ. = Մ. + Զ։

Բ. — Զատիկը Ապրիլ ամսու մէջ.

Մարտ 21 + Տարեգրի թիւը = Մարտ Ապրիլ +, պակաս Մարտ 31 = Ապրիլ + Զատիկ։
կամ. Մ. 21 + Տ. Թ. = Մ. Ա. + — Մ. 31 = Ա. + Զ։

ՏԱՐԵԳՐՈՎ ՏՕՆԵՐ ԳՏՆԵԼ

Տարեգրի մը այրուբենական կարգին թիւը աւելցնելով (= գումարելով) այլ եւ այլ հաստատուն ամսաթիւերու վրայ, կ'գտնենք կարգ մը նշանաւոր տօներուն ու օրերուն ամսաթիւերը։

Հիմայ՝

1. Աւելցո՛ւր Յունվար 10 ի վրայ Տարեգրի այրուբենական կարգին թիւը, կ'գտնես Առաջաւորաց Բարկենդանը.

2. Աւելցո՛ւր Յունվար 31ի վրայ Տարեգրի այրուբենական կարգին թիւը, կ'գտնես Բուն Բարկենդանը։ — Ուրիշ խօսքով Փետրվար մէկէն համրէ Տարեգրի այրուբենական կարգին թիւը, կ'գտնես Բուն Բարկենդանը։

3. Աւելցո՛ւր Մարտ 21 ի վրայ Տարեգրի այրուբենական կարգին թիւը կ'գտնես Զատիկը (արդէն երկար բացատրեցինք այս կէտը)։

4. Աւելցո՛ւր Ապրիլ 18 ի վրայ Տարեգրի այրուբենական կարգին թիւը, կ'գտնես Երեւման Խաչը։

5. Աւելցո՛ւր Ապրիլ 29ի վրայ Տարեգրի այրուբենական կարգին թիւը, կ'գտնես Հաւքարձումը։

6. Աւելցո՛ւր Մայիս 9ի վրայ Տարեգրի այբուբենական կարգին թիւը, կ'գտնես Հոգեգալուստը :

7. Աւելցո՛ւր Մայիս 30ի վրայ Տարեգրի այբուբենական կարգին թիւը, կ'գտնես Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի (Գիւտ Նշխարաց) Բարկենդանը :

8. Աւելցո՛ւր Յունիս 27ի վրայ Տարեգրի այբուբենական կարգին թիւը, կ'գտնես Վարդավառը :

Ծանօթութիւն. — Այս բոլոր յաւելումներու մէջ երբ գումարը ամսուան 30 կամ 31 օրերէն աւելի ըլլայ, միշտ վրան թիւը գումարուած ամսուն օրերուն թիւը պիտի հանես եւ մնացածը պիտի ըլլայ փնտռուած ոտնին ամսաթիւը :

Զատիկը գտնելու առթիւ յառաջ բերուած օրինակներու մէջ տեսանք արդէն այս գործողութեան եղանակները :

9. Երբ Տարեգրի այբուբենական կարգի թիւին վրայ աւելցնես 4 եւ գումարը բաժնես 7ով, յառաջ եկած թիւը կ'ցուցնէ թէ Վերափոխումը Օգոստոս 12—18, ո՞ր օրը (կիրակի) պիտի հանդիպի :—Առաջին թիւը միշտ օգոստ. 12 բռնելու է :

10. — Նոյնպէս՝ երբ Տարեգրի այբուբենական կարգի թիւին վրայ աւելցնես 2 եւ գումարը բաժնես 7ով, յառաջ եկած թիւը կ'ցուցնէ թէ Խաչվերացը Սեպտեմբեր 11—17 ո՞ր օրը (կիրակի) պիտի հանդիպի : — Հոս ալ առաջին թիւը Սեպտ. 11 բռնելու է :

11. — Խաչվերացի կիրակիէն հաշուելով Երրորդ կիրակին անպատճառ կ'ոտնուի Վարագայ Ս. Խաչը :

Ինչպէս որ տեսնուեցաւ, Տարեգիրը կարեւոր դեր մը կ'կատարէ Տոմարական եւ Տօնացուցական հաշիւներու մէջ։

Տարեգրի մասին մեր ցոյց տուածէն աւելի դիտելիքներ մասնագէտներուն կ'վերաբերին։

Տարեգրին ամենէն գործնական ու ամենէն դիւրին գործածութիւնը մեր նշանակած օրինակներու մէջ ամփոփուած ու ցոյց տրուած է։ Այսչափն ալ հերիք է ժողովրդեան համար։

ՏՕՆԱԿԱՆ ՄԵԾ ՕՐԵՐ

1. ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ. Բառական ճշդութեամբ կը նշանակէ Աստուծոյ յայտնութիւնը։ Այդ տօնը մեր Ս. Եկեղեցին կը կատարէ Քրիստոնէական եկեղեցւոյ ամենահին տօներուն համեմատ՝ Յունվար 6ին, որ օրն ալ հանդիպի, 8 օր տեւողութեամբ։ Որովհետեւ ճշգրիտ հաշիւներով ցուցուած է որ Յունվար 6ին տեղի ունեցած է Յիսուսի Քրիստոսի ծնունդը. եւ այս է պատճառը որ մեր եկեղեցին միայն պարզապէս Աստուածայայտնութիւն չըսէր, այլ եւ Տօն Ծնունդեան եւ Մկրտութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի։ Որովհետեւ Աստուածայայտնութեան մէջ կըմբռնուի Քրիստոսի՝ իբր Աստուած՝ Ծննդեամբ Մկրտութեամբ եւ իրենց բոլոր պարագաներով(1) մարդոց մէջ յայտնուիլը։ Գիտեն արդէն մեր եկեղեցւոյ զաւակունք թէ Ծննդեան՝ կցուած

---

(1) Այսինքն՝ մոգուց երկրպագութիւնը, եւայլն. Մկրտութեան առթն Ս. Հոգւոյն իջումը, եւայլն։

է մկրտութեան տօնն ալ եւ ասի կը կատարուի մեր եկեղեցւոյ մէջ Ծննդեան առտուն՝ Խաչը Ջուր իջեցնելով ։ Խաչի վրայ մտածելով՝ Քրիստոսը դիւրաւ կ'ըմբռնուի ։ Եւ զայն իջեցնելով Ջուրի մէջ՝ Քրիստոսի Յորդանան գետին մէջ մկրտութիւնը կը յիշատակուի ու կը տօնուի ։

— Այն եկեղեցիներ, որ Քրիստոսի Ծնունդը կը տօնեն Դեկտ. 25ին, Մկրտութիւնը կ'տօնեն Յունվ. 6ին ։

Աւելորդ է այս տեղ մեր եկեղեցւոյ ճիշդ հաշիւը անգամ մ'ալ չեշտել ։ Փափաքողներուն կը յանձնարարենք Ենորհալի Ս. Հայրապետին այս խնդրին վրայ գրածները, որ Ընդհանրականի հետ մէկտեղ հրատարակուած է ։

2. ՏՕՆ ԱՆՈՒԱՆԱՑՈՒԹԵԱՆ. Միշտ Յուն. 13ին կը տօնուի, որ կը յիշեցնէ Քրիստոսի անուան դրուիլը (կոչուիլը) ։ Հրէական օրէնքով արու մանուկներ իրենց ծնունդէն ութ օր վերջը պիտի թլփատուէին եւ աղուն անունը պիտի դնէին ։ Քրիստոս այդ օրէնքի տակ՝ թլփատեցաւ Իւր ծնունդէն ութ օր յետոյ եւ անունը դրուեցաւ ։ Բայց որովհետեւ Քրիստոնէութիւնը թլփատութիւն չընդունիր, այլ՝ Մկրտութիւն, եւ մկրտութեան ժամանակ աղայոց անունը կը դրուի, Ծննդեան ութերորդ օրը Տօն անուանակոչութեան բռնած է ։ Դիտելու է որ հին Զեռագիր տօնացոյցներ, որոնցմէ երկու հատ ունիմ, Ծննդեան ութերորդ օրուան յատուկ յիշատակ մը չեն դրած. որովհետեւ Ծնունդ եւ Յայտնութիւն է դեռ ։ Իսկ Տօնացոյցը կը դնէ ութերորդ աւուրն տօն է Յայտնութեան եւ թլփատութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի : Իսկ Օրացոյցները ճշդած են զայն եւ ըսած են պարզապէս Տօն անուանակոչութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի :

Ծնունդէն ութ օր ետքը մկրատութիւն ընել եւ անուն դնել այնքան ծանօթ սովորութիւն մըն է որ առ հասարակ մեր մէջ ալ կը գործադրուի։

3. ՏԵԱՌՆԸՆԴԱՌԱՋ.— Քրիստոսի Իւր Ծնունդէն 40 օր ետքը Տաճար նուիրուելուն ծոնն է։

Հրէական օրէնքով տղայք իրենց ծնունդէն 40 օր ետքը Տաճար տարուելով Աստուծոյ պիտի ընծայուէին։ Այս առթիւ հարուստ ծնողք մէկ տարեկան գառնուկ մը պիտի նուիրէին Տաճարին, իսկ աղքատներ զոյգ մը աղաւնի։ Քրիստոսի ծնողաց նուէրը զոյգ մը աղաւնի եղաւ, երբ Իւր ծնունդէն 40 օր ետքը Տաճար տարուեցաւ ընծայուելու համար։ Այս սովորութիւնը Քրիստոնէական բարքերու մէջ ալ անցաւ. եւ պատճառը այս է որ մեր ծնողք ալ իրենց տղաքները անոնց ծնած օրէն 40 օր հաշուելով եկեղեցի կը տանին եւ քառասունքէն կը հանեն տղաքներուն մայրերը։ Ծննդաբեր կնոջ համար՝ սկիզբէն ի վեր՝ 40 օր բաւական համարուած է՝ իւր կանոնաւոր կեանքը վերակենալու համար (¹)։

Տեառնընդառաջ բացատրութիւնը նոր է, որուն այլ եւ այլ մեկնութիւններ յարմարցուած են։

Ուրիշ բացատրութեամբ Տէրընտաս ըսուած է այդ ծոնը, զոր ոմանք Տեառնընդառաջին աղաւաղումը նկատեցին։ Ուրիշներ ալ՝ Հայոց հին հաւատքէն մնացած ծոնի մը անուն է ըսին, պնդելով մանաւանդ կրակապաշտութեան սովորութեան վրայ, որ պատմական առընչութիւն մը չունի Քրիստոսի քառասնօրեայ տաճար գալստեան հետ։ Շատ հաւանական է որ Տերնտաս հա-

---

(¹) Ա՛յն մայրեր, որոնց քառասունքը Տեառնընդառաջի կը մօտենան, առանց նայելու ճիշտ 40 օրերու թիւին, այսինքն՝ 40 օրերէն պակաս եղած ատեն ալ իրենց քառասունքը կը լմնցնեն Տեառնընդառաջին հետ։

յոյ հին հաւատքին պատկանող ասն մ'ըլլայ։ Անոնք որ Տերևսաս բառին հին ծագումը ուրացան, ոչ-գիտական ստուգաբանութիւն մը ըրին։ Ահա հայկազեան բառարանին գիտողութիւնը այս ոչ-գիտական ստուգաբանութեան մասին — Տե՛ս Տեառնընդառաջ բառը «. . . Տերևսասի or. զոր յետինք սմանք կամեցան ըստ կամի՝ մեկնել Տեր ընդ այս յարմարելով եւ աւանդութիւն նոր թէ ընդ արեւելեան դուռն փակեալ (որ օրինակ էր Կուսին) անցեալ իցէ Տէրն ի գրկի մօր իւրոյ եւ Կուսի. Սակն Տեր կանց ընդ այս դուռն, ուստի Տեառնընդառաջ եւ Տերընդայս կոչի. իսկ զի՞նչ կրակն լուցանել Տէրընդայս ասել, ծերքն եւ տղայքն չուրջ գային զրոցովք եւ գոչէին, ա՛յ Տէրընդայս, ա՛յ Տէր ընդ այս. Տօնակ։ Այլ յայտ է թէ կրակավառութիւն հայի ի խորհուրդ բանիցս, «լոյս ի յայտնութիւն հեթանոսաց» եւ «հուր եկի արկանել», որ են ընթերցուածք Աւետարանի ի Տեառնընդառաջն»։

— Տերընդասաս բառը սակայն, աւելի ծանօթ է քրիստոնէից՝ կից ունենալով կրակ վառելու սովորութիւնը, զոր եկեղեցին մոմավառութեան վերածելով հանդերձ, չէ՛ կրցած մեծ մեծ խարոյկներ վառելու սովորութիւնը վերցնել ժողովրդեան մէջէն. (¹) Այս ամենը միայն բաւական են Տէրընդասասի հնութիւնը հին տօնով մը նոյնացնելու։

4. ԱՌԱՋԱՒՈՐՔ. — Առաջաւորաց Բարկենդան, Առաջաւոր պահք, Պահք առաջաւորաց, այս բոլոր ձեւերուն տակ գործածուած անուն մ'է Առաջաւորք, որ բառական իմաստով կը նշանակէ Առաջող, Կանխող, Յառա-

(¹) Հին տօնացոյցեր հրավառութիւն կը հրամայեն բայց Սիմէոնեանը «փոտելի է» կըսէ իբր «ի տգիտաց ներմուծեալ» բան մը։

ջնիրաց, Առաջնութիւն ունեցող: Եւ այսպէս կոչուած է այն շաբաթապահքը, որ Ծննունդի շաբաթապահքէն առաջին շաբաթապահքն է, եւ այդ շաբթուն ուրբաթ օրը կ'կատարուի Յովհան Մարգարէի եւ Նիկոդէմացւոց յիշատակը, իսկ շաբաթ օրը Ս. Սարգիսի ծոնը կը կատարուի։ Ասի շաբաթապահք մըն է՝ որ մեծ պահքի առջեւէն կ'երթայ։

Բայց Առաջաւորք կոչման թէ՝ Շնորհալի հայրապետ (Ցունաց գրած իւր թղթերուն մէջ) եւ թէ՝ ուրիշներ բուն ազգային եւ պատմական նշանակութիւն տուած են որ աւելի սիրուն եւ բանաւոր է։ Առաջաւորք կը յիշեցնեն մեզ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչի հաստատած առաջին պահքը, 60,000 հոգիներու մկրտութեան առթիւ։

Որովհետեւ ուրիշ եկեղեցիներ չունին այս պահքը, եւ այդ շաբաթ, ինչպէս ըսինք, Ս. Սարգսի ծոնն ալ կը կատարուի, մասնաւորապէս Հռոմք կը ծիծաղէին Հայոց վրայ՝ իբր Սուրբի մը համար պահք բռնող ազգի մը վրայ։ Այս ծիծաղին աւելի սաստիկ գոյն մը տալու համար Ս. Սարգսին պատմութիւնն ալ ուզածնուն պէս չինեցին։ Մեղիրը՝ ոչինչ խեղիրը՝ ծանր կերպարանք մ'առաւ, եւ Շնորհալի հայրապետ պարտք համարեց կրկին գրութիւններով բացատրել իրողութիւնը հռոմոց եկեղեցւոյն եւ արքունիքին։ Ահա այդ գրութիւններուն մէջ է որ Առաջաւորք Ս. Լուսաւորչէն հաստատուած է, կ'ըսէ, Շնորհալի հայրապետը։

Ե. ԲՈՒՆ ԲԱՐԵԿԵՆԴԱՆ. — Բարեկենդան անունը կը տրուի այն բոլոր օրերուն, որոնց անմիջապէս կը յաջորդեն նշանաւոր չաբաթապահքեր, եւ այդ օրեր արտաքոյ կարգի ուրախութիւններ կ'ըլլան։

Իսկ Բուն Բարեկենդան կամ Մեծ Բարեկենդան է այն օրը, որուն անմիջապէս կը յաջորդէ Մեծ պահք կամ

բուն պահիմ։ Բարեկենդաններ ընդհանրապէս կիրակէ օրերուն բաւական են։ (¹) Բոլոր Քրիստոնեայ ազգեր ալ Բարեկենդան ունին. Արեւմտեան ազգեր զարնավալ (carnavale) կ'ըսեն, որմէ առնուած է թրքերէն կը հասիմի կամ կը հասմիշիրի բացատրութիւնը. որովհետեւ բարեկենդանին է որ միս կուտեն եւ ա՛լ կը կտրին, կը դադրին ուտելէ (Թրք. հըտհն հասիշմիք)։ Ժողովուրդը կը սիրէ ըսել Բարկենդանիմ կամ բարկենտամ։

Ժողովրդեան մէջ սովորութիւն եղած է նոյն օրն առնուանել փակրա խորան, զոր հայերէնով առուգաբանել ուզելու համար իբր «Փակեալ խորան», որովհետեւ այդ օրը եկեղեցւոյ խորանները կը փակուին. բայց ուրիշներ աւելի գիտնականօրէն առուգաբանեցին զայն պարակերէնով իբր ընդեղեն (պրակեր. բակրի) ուտողներ (պրակ. խուրեն)։

Գ. Մեծ պահոց կիրակէները մասնաւոր յիշատակներու նուիրուած են.

Ա. **ՊՈՒՆ ԲԱՐԵԿԵՆԴԱՆԸ.** — կամ մեծ պահոց առաջին կիրակին՝ ԴՐԱԽՏԻ ՑԻՇԱՏԱԿԻՆ, այսինքն՝ մարդկային կեանքի ամենէն երջանիկ եւ ամենէն կատարեալ մէկ վիճակին, որուն մէջ ապրեցաւ մարդկային առաջին զոյգը, բան Ա. Գրոց։

Բ. **ԱՐՏԱԳՈՍՄԱՆ ԿԻՐԱԿԻՆ.** — Այսինքն՝ նախածնողաց արտաքսումը այդ երջանիկ կեանքի դրախտէն եւ մարդոց հիմակուան քրտինքի եւ աշխատութեան կեանքի սկզբնաւորութիւնը։

Գ. **ԱՆԱՌԱԿԻ ԿԻՐԱԿԻՆ.** — Եկեղեցին մարդ-

(¹) Ծննդեան Բարկենդանը միայն շաբթուն է եւ է օրուան կ'պատահի։

կայն կեանքի գլխաւոր երկու գէպքերը յիշատակել։ Հայ երկու կիրակիներուն մէջ, կ'անցնի կեանքի ուրիշ երեւոյթները բացատրելու Քրիստոսի միջոցաւ, որ իւր այլ եւ այլ առակներով եւ վարդապետութիւններով խորին հայեացքներ ունեցած է մարդոց կեանքին ու կենցաղին վրայ։

Այսպէս՝ Անառակ որդիի ծանօթ առակով կը բացատրուի, ընտանեկան կեանքի հիմնական մէկ իրողութիւնը, որ կը կայանայ հօր մը եւ իւր զաւակաց օրինաւոր եւ կանոնաւոր յարաբերութիւններուն խանգարումին եւ վերականգնումին մէջ. եւ երբ այս իրողութիւնը մատնէք Հօր Աստուծոյ եւ մարդոց (Աստուծոյ զաւակներուն) յարաբերութիւններուն նկատմամբ՝ շուտով բխեցուած կ'ըլլաք նաեւ Եկեղեցւոյ այդ Կիրակին առած խորհրդաւորութիւնը։

Դ. **ՏՆՏԵՍԻ ԿԻՐԱԿԻՆ.** — Մարդկային կեանքի ամենէն գործնական եւ մարդիկը ամենէն շատ զբաղեցնող իրողութիւնը կը յիշատակուի այդ օր։ Կեանքի կոչը, դրամը, վարկը, շուկայի կեանքին ամենէն տարբեր կողմերուն ուսումնասիրութիւնը Տնտեսի մը գործողութիւններուն մէջ։

Ե. **ԴԱՏԱՒՈՐԻ ԿԻՐԱԿԻՆ.** — Արդարութեան ապրելու՝ մարդկային իրաւունքներու պաշտպանութեան գերագոյն խնդիրը կ'պարզուի։

Զ. **ԴԱԼՍՏԵԱՆ ԿԻՐԱԿԻՆ.** — Կը յիշատակուի Քրիստոսի գալուստն ու երեւումը մարդոց մէջ։

Է. **ԾԱԳԿԱՖԱՐԴԻ ԿԻՐԱԿԻՆ.** — Կը յիշատակուի Քրիստոսի փառաւոր մուտքն Բէթղեհեմէն Երուսաղէմ եւ Տաճարին մաքրութիւնը անվայել գործածու-

թիւններէ։ Զիթենիի եւ արմաւենիի ճիւղերը, ասոնք որոնցմով եկեղեցին կ'զարդարուի, բոլոր Քրիստոնեայք գիտեն թէ ժամանակակից ժողովրդեան Քրիստոսի ըրած ցոյցերէն մէկ մասը կ'յիշեցնեն ասոնք։ Մարկազարդը մեր ժողովուրդին մէջ աւելի ծառազարդ կամ զարզարդար անուանով ծանօթ է եւ հաւանականաբար ամենէն ճիշտ անունը։ Երբեմն Աղոգոնան (յունարէն կոչումով) եւ օր Արմաւենեաց կամ Արմաւենեաց կիրակի ալ կոչուած է Զարզարդարը։

Լատին եկեղեցին դեռ այնպէս կ'անուանէ։

Այս եօթը կիրակիներու մասին տե՛ս «Վերծանողի խորհրդածութիւնները» Բիւզանդիոնի մէջ (1899 թիւ 722 էն սկսեալ։)

Զ. ՄԵՆԴԱՐ. — Մեծ պահքի ճիշդ կէսը, որ կը հանդիպի ճիշդ Հարդ օրը, Դ. օր մը։

Միջնիին սեղական սովորութիւններու համեմատ մեծպահոց ճոխ սեղաններ սեղի կ'ունենան, կամ արտաքոյ կարգի բան մը կ'ընեն, գոնէ հատիկ կը խաչեն։

Տ. ԱՂՈՒՀԱՑՔ. — Մեծ պահոց բուն անունը ԱՂՈՒՀԱՑ է եկեղեցւոյ մէջ. ինչպէս նաեւ ԱՂՀԱՑՔ կամ ԱՂՑՔ։ Աղուհացք շատ սովորական գործածութիւն մ'ունի։ Իսկ Աղցի միայն Շաբաթների մէջ կը գործածուի այժմ ԱՂՑ ՄԻ՝ ձեւին տակ, որ կրճատուածն է «յաղցիս մի՝ ասեր» բացատրութեան, այսինքն՝ աղցից (աղուհացից = մեծպահքի) մէջ մի՝ ըսեր (մի՝ պաշտեր = մի՝ երդեր) ա՛յն շաբաթները, որ աղուհացի Հարցերու կարգին մէջ գրուած են եւ որք ուրիշ տեղն երգուելու սահմանուած են։

Աղուհացք բառը է, որովհետեւ այդ օրերուն մէջ

միայն աղ ու հաց ուտելու էր ըստ ամենէն հին սովորութեան (¹)։

Դիտելու է նաեւ որ Աղ ու հաց ամենէն թանկագին տարրները նկատուած են կեանքի պահպանութեան եւ այս պատճառաւ բաւական համարած է — երբեմն — մեծ պահոց օրերը անցնելու։ Աղ ու հաց բարեկամութեան, խաղաղութեան, առատութեան եւ հպատակութեան ալ խորհրդանշան է. որովհետեւ արեւելեան սովորութեամբ՝ ժողովրդեան կողմէն իշխաններու եւ թագաւորներու կը մատուցուին անոնք ափսէի մը մէջ, երբ սոնք այցելեն ո՛ եւ է քաղաք կամ գիւղ իրենց իշխանութեան մէջ։

Գ. ԱՒԱԳ ՇԱԲԱԹ, որ Զատկաշաբաթ, Զատկի շաբաթ ալ կ՚ըսուի, կ՚նշանակէ մեծ Շաբաթ։ Այս անունով ճանչցուած են այն եօթն օրեր, որ Մաղկազարդէն յետոյ, ԲՇԷՆ կ՚սկսին եւ Զատկի Հրաշալոյցին կը վերջանան։ Շաբաթ մը՝ որ թէ աղուհացից վերջինն է եւ թէ իւր յիշատակներով ամենէն մեծն (աւագն) է եօթը Շաբաթներուն վրայ՝ իբր ութերորդ։

Աւագ Շաբաթուան վեց օրերն ալ մասնաւոր յիշատակներու նուիրուած են.

Աւագ ԲՇ. Զորցած Թզենիին.
Աւագ ԳՇ. Տասը կուսանաց.
Աւագ ԴՇ. Քրիստոսի Իւղով օծման՝ կնոջ ձեռքով.

(¹) Թրքերէն բուզքմէք խոնարհ բացատրութիւնը բառական իմաստով նոյն է աղուհացի հետ, բայց տարբեր առումով աւելի ընդարձակ իմաստ կուտայ զոր օր. բուզ քմէքյիմիզ վար (ամենէն քիչը՝ աղուհաց կերած ենք միասին, սեղանակից եղած ենք, բարեկամութիւն, մտերմութիւն ունինք) բուզ քմէք գաւտը պիլիր, աղուհացի (կերակուրի, սեղանակցութեան, բարեկամութեան, մտերմութեան) յարգը գիտէ եւայլն։

Աւագ ԵԾ. Ս. հաղորդութեան (¹) եւ Ոտնլուայի.
Աւագ Ուր. Զարշաբաթաց, Խաչելութեան եւ Թաղման.
Աւագ ՇԲ. Ճրագալոյց.

Աղուհացի կամ Մեծ պահի կամ Աւագ պահի կ'ըսուին նաեւ Քառասնորդական պահի կամ պարզապէս Քառասնորդի. որովհետեւ Քրիստոսի քառասնօրեայ ծոմապահութեան հեռաւորութիւն մին է այդ։

Բայց ինչպէս վերեւ (էջ 21) ալ դիտել տուինք, հիմակուան մեծ պահքը ո՛չ թէ քառասուն, այլ քառասուն ութ օր է։

Նախնիք հիշդ քառասուն օր պահած լլլալու համար՝ կամ 48 օրերուն կիրակիները ուտիք (նաւակաթիքի կերակրով) կ'ընէին (²) եւ կամ աւագ Շաբաթը կ'ուտէին՝ դարձեալ նաւակաթիքով։

Այս երկու կերպերը, սակայն, բնաւ հետք մը թողած չեն մեր արդի սովորութիւններուն մէջ։ Շատոնց ի վեր աւելի նախամեծար համարուած է ամբողջ մեծ պահքը չուրել։

Ծանօթ. — Մեծպահքի ծագումը երկու օր եղած է նախ (տե՛ս Վարդապետութիւն Առաքելոց եւայլն Հ. Յ. Տաշեանի էջ 45–82)։ Առեն եղած է որ 70 օր կարդարուած է մեծ պահքի համար՝ Առաջաւորաց պահքէն մինչեւ Զատիկ եւ յետոյ Կիւրեղ եպիսկոպոս երկու շաբաթը Բարեկենդանի վերածեր է (տե՛ս հին Այսմաւուրք էջ 553 տպ. ՌԾՀԹ)։

(¹) Մեր Սուրբ Եկեղեցին Ս. հաղորդութեան տօն չունի. հին Օրացոյցներու մէջ տպուած ներմուծուած բան մ'էր մոդպիսի տօն մը։
Աւագ Հինգշաբթին Կիրակի է միւս Կիրակիներուն պէս։

(²) Այս կերպը կ'յիշատակէ Ս. Օհան Օձնեցի Հայրապետը (Ը դար)։

10. ՉԱՏԻԿ. — Քրիստոսի Յարութիւն օրը, որ մանաւորապէս մեր մէջ Զատիկ գեղեցիկ կոչումն առած է։ Այս անունը կամ Հայոց հին հաւատքէն մնացած ոմանի մը անուն է եւ կամ Գառնուկ, Ոչխար նշանակող անուն մը (տե՛ս Արեւելք 1893 Մարտ 26 Աւագ Ուրբաթի թիւը)։

Ի՞նչ ալ ըլլայ Զատիկ բառի ծագումը, քրիստոնէական եկեղեցւոյ ամենէն մեծ ոտնն է այդ եւ երբ Զատիկը լայն իմաստով՝ ոտն ուրախութիւն առնելի, կ'բաւի նաեւ մեծ Զատիկ (իսկ Մեծունդը ասիկօրէն պզտիկ Զատիկ)։ Զատիկը կը ոտնելի ճիշտ քառասուն օր։ Այդ քառասուն օրերու բոլորն ալ Քրիստոսի Յարութիւն նուիրուած են, բայց կիրակիները մանաւորապէս յիշատակներ ունին քրիստոնէութիւն նկատմամբ (¹)։

11. Ա. ԱՌԱՋԻՆ ԿԻՐԱԿԻՆ, Զատիկը, Քրիստոսի Յարութիւն ոտնն է։

Բ. **ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԻՐԱԿԻՆ** կոչուած է նաեւ Նոր կիրակի կամ կրկնազատիկ։ Նոր կիրակի որովհետեւ Քրիստոսի Յարութիւնէն յետոյ առաջին նոր կիրակի մ'է Քրիստոնէութիւն համար, որ սկսած էր տարածուիլ, աւետարանուիլ։ Կրկնազատիկ = Կրկին Զատիկ, երկու Զատիկ) կոչուած է, որովհետեւ արդէն Յարութիւն՝ Զատիկի՝ օր ըլլալով հանդերձ, Քրիստոնէութիւն ալ նոր կիրակին յիշատակը կը ոտնելի այդ օրը։ Նոր կիրակին շատ լաւ երգած է Շնորհալի Հայրապետս իր «Նո-

---

(¹) Զատիկին սովորութիւն է կարմիր հաւկիթ ուտել վաղնջական սովորութեան համեմատ. շատ տեղ հաւկիթը կը ներկեն անպատճառ. Աւագ Հինգշաբթի օր։

Բուն Բարեկենդանին սովորութիւն եղած է, վերջին ուտելիքն ընել խաշած հաւկիթը, կամ ինչպէս կըսեն՝ հաւկիթով կը կնքեն ուտելի կերակուրներուն շարքը եւ Զատիկին կը բակեն կնիքը կարմիր հաւկիթ ուտելով ճրագալոյցին։

բոգեալ Կզիք» Շարականին մէջ, որ այդ օրուան «Օրհնութիւնն» է։

Դաւնօր. — Նոր Կիրակի երկուշաբթիէն սկսեալ մինչեւ Հոգեգալուստ ամէն օր Զորս գլուխ Աւետարան կը կարդացուի սա կարգով.

Առտուն՝ Ղուկասէն
Ճաշուն՝ Յովհաննէսէն
Երեկոյեան առաջին՝ Մատթէոսէն
Երեկոյեան արձակումին՝ Մարկոսէն։

Եւ գլուխները այնպէս մը բաժնուած են որ մինչեւ Հոգեգալուստն չաբաթը կը կարդացուին բոլոր աւետարանները մինչեւ չարչարանաց պատմութիւնը, եւ Շաբաթ «գրուն է կարգի անօրինականացն յարութեան եւ աւետարանացն» (Տօնացոյց)։

Գ. **ԵՐԿՈՐԴ ԿԻՐԱԿԻՆ** կոչուած է Կանաչ(¹) Կիրակի կամ Աշխարհանստրան Կիրակի.

Կանաչ Կիրակի կոչումը չենք գիտեր թէ հնախօսական բան մ՚ունի՞. միայն փոխաբերաբար առնելով կը հասկնանք Քրիստոնէութեան աճումն ու կանաչացումը։ Եւ ճիշտ այս պատճառաւ բաւած է Աշխարհանստրան Կիրակի, որովհետեւ այդ օրն է որ կը աճեցնի Քրիստոսի սիրելիական եւ նոր կանաչացած եկեղեցւոյն հաստատութեան յիշատակը։ Այդ օրը շատ մեծ նշանակութիւն ունի եւ Հայոց եկեղեցին իւր յայն ոգիով Քրիստոնէական եկեղեցւոյ հաստատութեան կը նուիրէ զայն առանց ազգային կերպարանք մը տալու։

(¹) Կանաչ և Դարմիր կոչումները Տօնացոյցի մէջ նշանակուած չեն։ Անոնցմէ եկած հասած են մեզ եւ կ՚նշանակուին Օրացոյցներու մէջ։

Ո՛րչափ չինիչ է գիտնալ այս օրուան խորհրդաւորութիւնը։ Երանի՜ թէ բոլոր եկեղեցիները գիտնային զայն։ Աշխարհամատուռն, որ կը նշանակէ բոլոր Քրիստոնեայ հաւատացելոց մատուռը, եկեղեցիին՝ առաջին անգամ Երուսաղէմի մէջ նոյն իսկ Առաքելոց ձեռքով հաստատուած եկեղեցիին [տրուած անունն է, եւ այդ եկեղեցին բովանդակ Քրիստոնէութեան կը վերաբերէր, որովհետեւ դեռ չկային ազգային եկեղեցիներ։

Դ. **ԿԱՐՄԻՐ ԿԻՐԱԿԻ**. — Այս կոչումը բանաստեղծական է եւ կը խորհրդաւորէ կարմիր Քրիստոսի ներկայութիւնը իւր նորահաստատ եկեղեցւոյն մէջ։ Ոմանք Կարմիր անուանեցին Նոր Կիրակին ալ։ Ամէն պարագայի մէջ խաչի արեամբ ներկուած Քրիստոսի յատուկ միջատակին ուշադրութիւնն է։

«Կարմիր անուանի
Օրս այս նազելի,
Զի Տէրն երեւի
Որպէս ի Զատկի
Օրըն Կիրակի.
Եւ այն զի կոչի
Կարմիր Կիրակի
Եւ յոյժ պատչաճի
Զի արեամբ ծաղկի»։

(Տեռ Հայկազեան Բառգիրք)

Ծանօթ. — Ընդհանրապէս խօսելով, Զատկի բոլոր կիրակիներն ալ Քրիստոսի եկեղեցւոյն հաստատութեան նուիրուած են, որովհետեւ այդ օրերուն մէջ քրիստոնէութեան ծագումն ու տարածումը կ'պատմուի բոլոր ընթերցուածներով եւ կ'երգուի շարականներով։

(Եկեղեցւոյ յատուկ ուշերու մասին տե՛ս վարը։)

12. ԵՐԵՒՄԱՆ ԽԱՉ. — Զատկի հինգերորդ կիրակին՝ Երեւման խաչի նուիրուած է։ Երեւման խաչ կը նշանակէ խաչին տեսնուիլը, որ տեղի ունեցած է Երուսաղէմի եկեղեցւոյն մէջ՝ Կիւրեղ եպիսկոպոսի ժամանակ եւ նոյն ինքն Կիւրեղն է որ այս Երեւումը գրի առած է նամակի ձեւով եւ հաղորդած է զայն իրեն ժամանակակից Կոստանդիանոս Բ. կայսեր (337)։ Այս նամակը թարգմանուած է հայերէնի եւ կը կարդացուի Երեւման խաչի օր Անդաստանի ընթերցուածներու շարքին մէջ, Պօղոս Առաքեալի թղթէն առաջ եւ կ'սկսի «Թագաւորի Աստուածասիրի» բառերով։ Այս գրուածքը քիչ մը չոզոքոքիական կ'գտնեն բանաստէրք (հակառակ Կիւրեղի յայտարարութեան) եւ կ'խորհին որ գրած ըլլալու է Կոստանդիանոսը չահելու եւ ամրացնելու համար քրիստոնէութեան մէջ։

13. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ. — Զատկէն 40 օր համրելով, վեցերորդ շաբթուն հինգշաբթի օրը՝ կ'ուտուի Քրիստոսի Համբարձումը Զիթենեաց լեռնէն։ Տասը օր կը տեւէ այս ուտը եւ տասներմէկերորդ օրը կը ուտուի Հոգեգալուստը։

Դատնոր. — Համբարձումը՝ հատարակօրէն Վիճակի օր ալ ըսուած է, պատճառը այն է որ Յուդայի տեղ մէկը ընտրելու համար Առաքեալները վիճակ ձգեցին երկու ընտրելիներու վրայ եւ Մատաթիայի ելաւ վիճակը. միւսն էր Յովսէփ Բարսաբայ Յուստոս (Գործք Ա. 26)։

Վիճակի օր է նաեւ, որովհետեւ առաքեալներուն հետեւելով հայ-Քրիստոնեայ կանայք եւ աղջկունք իրենց բաղդին վիճակ կը ձգեն այն օրը մատաւոր երգերով, հանդէսով եւ ուրախութիւններով։

Զատկէն-Համբարձումը քառասուն օրերը ուսիմ են

բոլորովին, աղուհացի փոխարէն եւ մա՛նաւանդ Քրիստոսի այն խօսքին վրայ թէ ցո՛րչափ Փեսան (=Քրիստոս) իր աշակերտաց հետ է, անոնք չեն պահեր (Ղուկ. Ե. 34–35)։

Համբարձման ԵԾ օրուան անմիջապէս յաջորդող Ուրբաթէն կ'սկսին օրապահքերը։ Այնթապ՝ թրքերէն հոյուն ճիւմաա (=հաստ ուրբաթ) կ'անուանեն այդ օրը։ Պատճառը ինքնին կ'հասկցուի։

14. ԵՐԿՐՈՐԴ ԾԱՂԿԱԶԱՐԴ. — Զատկի եօթներորդ կիրակին անունն է, որովհետեւ այդ օրը նոյնութեամբ կ'կրկնուին Ծաղկազարդի բոլոր ընթերցուածները ու շարականները։ Ակէ զատ՝ ինչպէս որ Բուն Բարեկենդանէն մինչեւ Ծաղկազարդ քառասունք մըն է (ճիշտ 42 օր), նոյնպէս Զատիկէն մինչեւ եօթներորդ կիրակի քառասունք մըն է (ճիշտ 42)։

15. ՀՈԳԵԳԱԼՈՒՍՏ կամ **ՊԵՆՏԵԿՈՍՏԷ.** — Պենտէկոստէ կամ Պենտակոստէ (յունարէն Բենդիզոսդի՛) կը նշանակէ յիսներորդ, այսինքն՝ յիսուն օրերու վերջինը, զոր հրէայք կը հաշուէին սկսելով ա՛յն վերջի Զատկէն, զոր Եգիպտոսի մէջ ըրին եւ անմիջապէս ճամբայ ելան։ Եւ անկէ յետոյ Եգիպտոսի Զատկին յիշատակը յաւէրժացնելու համար Պասեքին (Զատկին) յիսներորդ օրը կը ուշնէին զայն։

Եւ որովհետեւ Հոգւոյն Գալուստը՝ այդ օրը տեղի ունեցաւ Քրիստոնէութեան մէջ, Պենտեկոստէ ըսելով Հոգեգալուստ հասկցուեցաւ։ Պենտեկոստէն հայացուցած են յինուրիմ (=յիսուն օրեր) բառով, բառ մը որ չատ գործածական է եկեղեցւոյ մէջ։

Հոգեգալուստը պարզ է արդէն, կը նշանակէ Ս. Հոգիին գալը կամ իջնելը Առաքելոց վրայ։ Այս դէպքը

հրեղէն լեզուներով խորհրդաւորուած է։ Եւ այս է պատճառը որ պատկերագրական արուեստը լեզուներու ձեւով բոցեր կը նկարէ Առաքելոց գլխուն վերեւ, հետեւելով Գործք Առաքելոցի պատմութեան։

Հոգեգալուստը կ'նկարուի նաեւ աղաւնիով (խորհրդանշան Ս. Հոգւոյն), որ գլխի վայր սուր թռիչքով կ'վազէ եւ իւր բերնէն կ'թափէ բոցեղէն լեզուներ։ Իմ ձեռագիր մէկ տօնացոյցի լուսանցքին վրայ այսպէս նկարուած է ոսկեզօծ։

Ս. Ներսէս Շնորհալի Հայրապետը կարգադրեց որ եօթնօրեայ հանդէսով տօնախմբուի Ս. Հոգւոյն գալուստը եւ այս տոնիս յօրինեց Հոգեգալստեան գեղեցիկ շարականները եւ տօնախմբութեան հինգ օրերն ալ պահք ըրաւ «անլուծանելի»։ Այս շաբաթապահքը Եղիական կ'բռնի, որովհետեւ Հոգեգալուստէն յետոյ հանդիպող առաջին կիրակի օրը, Եղիա Մարգարէին (Դ. Թգ. Գլ. Ա–Ե) յիշատակը կ'կատարուի։

Այս տօնի շարականներու եւ ընթերցուածներու ճոխացումին արդիւնքն է որ Լամբրոնացիին ալ «Ատիպիմք ի սիրոյ» երկար աղօթքը կարգադրուած է կարդացուիլ։ Ես ունիմ Ձեռագիր երկու Տօնացոյց, որոնց մէջ Օհան Ոսկեբերանի երեք աղօթքները, որ առտուն պատարագի ժամուն կը կարդացուին այժմ, երեկոյեան թողուած են «Ատիպիմք»էն առաջ։ 1722ին «ի տպարանի Պարոն Կարապետի որդի Տրուպ Աստուրի» տպագրուած Ճաշոցի մէջ ալ հրահանգ կը տրուի որ Ոսկեբերանի երեք աղօթքները երեկոյեան կարդացուին, այսինքն՝ «Հայր Գթած»էն յետոյ Ա. Եռասրան մը, յետոյ երեք աղօթքները եւ յետոյ Լամբրոնացիները։

Այդ երկու Ձեռագիր Տօնացոյցներուն համեմատ, «Բայց են ոմանք որ յառաջ քան զԽոնարհեցուն կարդան զաղօթն ի Թարսին եւ ապա ակսանին Խոնար-

հեցո Ապրեցո, կամք քո է։ Եւ աւարտ աղօթիցն եւ գրոցն թէ յիշատակարան լինի կարդան։ Բայց ննջեցելոց չարական ասեն, Սղ. Երանի ում թող. Աւետարան հանգստեան. զկնի Հոգւոցն հանգուցելոց, Քրիստոս որդի, Հայր մեր որ յերկինս, եւ արձակեն եւն։ Սահմանեաց Ս. Ներսէս զի Համբարձմանէն մինչեւ ցՊենտեկոստէն պահեցեն եւ թէ՝ ծանր թուեսցի պահել զրովանդակն, զԴշ. եւ զՈւրբ. պահեսցեն։»

Ունիմ ուրիշ Ձեռագիր Տօնացոյց մը, զոր ես ձեռքովս ընդօրինակեցի Ստեփանոս Գոյներ Երիցանցի ինքնագիր Տօնացոյցէն, որուն մէջ Լամբրոնացիին «Սարիմք ի սիրոյ» աղօթքը չկայ գեռ։ Գոյներ երիցանց մինչեւ 1310–12 կ'յիշատակուի պատմութեան մէջ, Շնորհալիէն զրեթէ երկու դար յետոյ։ Այնպէս որ Գոյներ Երիցանց իւր Տօնացոյցին մէջ ո՛եւէ յիշատակութիւն չըներ Շնորհալիի կարգադրած «անուծանելի» պահոց մասին, ո՛չ ալ Հոգեգալուստին յաջորդող Առաջին կիրակին Եղիա մարգարէի յիշատակը կընէ։ Այդ կիրակին ընթեցուածներն ու երգերը բոլորովին «Եկեղեցւոյ» են տարբեր հիմակուան Տօնացոյցի այդ օրուան համար նշանակածներէն։ Գոյներ Երիցանց այդ կիրակին կ'անուանէ «Բարկենդան առնառան աղուհացից։»

Աւելորդ չենք համարիր յառաջ բերել Գոյներ Երիցանցի Տօնացոյցին կարգադրութիւնը։

Առաւօտուն Անդասանէն յետոյ, կ'յաւելու. «Եւ աւրհնեն Անդասանն եւ զԱչխարհս եւ երթան ի գերեզմանն. Երկն. Դաղարու եւ Հանդստեան. աղօթք, Քրիստոսի որդի Առաւծոյ եւ գան ի գ՛ուան պաշտելով կցորդ կամ Երկն. Քրզ. Խնդր. Աղթք. Քուամանեաղօր։»

Երեկոյին՝ առաւօտեան գիրք Աւետարան. «Եւ Տեառնագրեն զԱնդասանն եւ ի գառնալն սկսանին Խոնարհեցո եւ Ապրեցո՛» եւայլն։ Հայր Գթածէն յետոյ,

Սղմ. Աւետարան։ Զկնի Աւետարանիս Երկն. ԴՁ. Առաքելոյ աղաւնոյ, երիս տունս ասա՛, Քրզ. եւ եւ խաղաղութեան, ալօթք հանդերձ ծունր դնելով, եւ ապա կարդան զաղաւթս զոր ասացեալ է սրբոյն Յովհաննու Ոսկեբերանին ի Սուրբ Երրորդութիւնն, Ամենակալ անաբասդ Աստուած։» Ձիշդ հիմակուան Տօնացոյցի կարգադրութեամբ կը շարունակուի եւ կ'յաւելու «Յաւարտ աղաւթիցն թէ յիշատակարան լինի կարդան։ Եւ ենջեցելոց Երկն. Սղմ. Երանի՛ ում թողութիւն, Ապ. Քրիստոս որդի Աստուծոյ . . .»։

Գալով Հոգեգալուստին յաջորդող առաջին կիրակին, Գոյներ Երիցանց կ'ըսէ «Կիրակի տաւն է անպատճառ Ս. Հոգւոյն զոր կամիս ի յանցեալ աւուրցդ առնոյդէս զալելուքն» եւայլն. եւ յետոյ՝

«Ո՛վ տաւնատէր եւ Աստուածատէր թէ կամիս տօնել Ս. Հոգւոյն խրատովդ, գրեցաւ որպէս էր Գէորգեայն Վարդապետի։ Այլ զկիրակէս զայս յետ հոգւոյ զարտեանն, ես նուաստս գրիչս՝ Սանփանոս, մականուն Գոյներ Երիցանց, ուր եւ տաւն ամ կացի առ սուրբ վարդապետին մեծին Գէորգեա Լամբրաւնացւոյ եւ կարի հարուստ լուեալ եմ ինքանէ, ունիմ եւ իւր ձեռացն գիր վասն կիրակիին, որ մեր Ս. Լուսաւորիչն Սուրբն. Գրիգոր յայս կիւրակէս Եկեղեցւոյ տաւն է կարգել, Ա.Հ. Գ.Ն. Ուրախ լեր տուրբ։ Հ. Այսուր պայծառ. իւր սարաւք, եւ այս շարական իւրն իսկ արարեալ է յոր եկն Թրատակէս որդի իւր ի ժողովոյն Նիկիոյ. վասնորոյ եւ յիշէ՝ կեցո՛ զորդի ծառայի (¹)։ Արդ եթէ

(¹) Գոյներ Երիցանց և նոյն իսկ Գէորգ Լամբրոնացին, կը սխալին՝ «Կեցո՛ զորդի ծառայի քոս», շարականը Լուսաւորչին վերագրելով։ Հաւատարապէս կը սխալին Ս. Սահակի վերագրողներն ալ։ Լուսաւորիչ՝ հայ գրերու գիւտէն յառաջ ոչ կրնար գրել և ոչ ալ կրնար երգել այդպիսի շարական մը։ Իսկ Ս. Սահակի վերագրել, պատմականապէս սխալ

եկեղեցւոյ տաւնեսս. Դու զեկեղեցւոյ կարգն կատարէ»։

«Եւ զարձեալ եթէ ոչ կամիս զհոգւոյ զարտեան տաւնն ութաւրէիցն զաւրն ի լման տաւնել, զու զգիչերն տաւնէ՝։ Եւ ի ճաշոյն ի վեր զպահոցն կարգն կատարէ՝։ Եւ այլ թէ խստապարանիս եւ ոչ կամիս զութաւուրն, զու սկիզբն արա՝ ապաշխարութեան հարցնելոյն»։

16. ՏՕՆ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԵԿԵՂԵՑՒՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷՋՄԻԱԾՆԻ.— Հոգեգալուստէն եռքը, երկրորդ կիրակին, կը տօնուի Հայոց Առաջին Եկեղեցւոյն հիմնարկութիւնը Էջմիածնի մէջ, Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի ձեռքով։ Այս տօնը շատ մեծ նշանակութիւն ունի ոչ միայն Հայոց եկեղեցական պատմութեան մէջ, այլ նաեւ բովանդակ քրիստոնէական եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ։ Հայոց եկեղեցին՝ Արեւելեան Քրիստոնէութեան ամենէն հին եւ ամենէն հաւատարիմ հաստատութիւններէն է։ Հայոց եկեղեցին Քրիստոնէութիւնը պահպանած և տարածած է իւր շրջակայքը։

Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի խանդավառ գործունէութիւնը, որ վերջապէս եկեղեցիներու շինութիւններով ալ իւր նպատակին կը հասնէր, Էջմիածնի Կաթուղիկէին հիմնարկութեան տարեդարձին հետ կը փառաւորուի դարերէ ի վեր։

Դիտելու է որ այս կիրակին կանխող չաբաթ օրն ալ

է. իրաւ՝ այդ Շարականը Սահակ մ'է երգողը. բայց Սահակ Դ. Զորափորեցին (677—703) հաւանաբար 685ի տեսնելերը, Աշոտ Պատրիկի՝ Դարբինց մէջ վերանորոգած եկեղեցւոյ նաւակատիքին առթիւ։ Որովհետեւ Աշոտն է որ պատրիկութեամբ վերապատուեցաւ Նոր Հռովմայ (=Կ. Պոլսի) գահէն։ Ս. Ներսէս Լամբրոնացին ալ կ'յիշէ «Կեցո՛ զորդիս», երգը և անոր մէջ յիշուած Հռովմով կ'հասկնայ՝ Կ. Պոլիսը (Լամբրոնացի էջ 230)։ Տես նաեւ Տ. Տ. Մաղաքիա Ս. Պատրիարքի 1899 մայիս 24 թուակիր և 129 թիւ հռչակաւոր Կոնդակը։

նուիրուած է Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի «Եղանելոյն ի վիրապին»։

Դաւնօր. — Էջմիածնի մէջ տեղական չքեղ հանդէսներ ալ կ'կատարուին այդ օր։ Պատարագէն ետքը հայրապետական մաղթանքներ կ'ըսուին հանդիսաւորապէս։ Իսկ գիշերը լուսավառութիւններ կ'ըլլան Էջմիածնի Տաճարին և Ճեմարանի դաւիթներուն մէջ.

13. ԳԻՒՏ ՆՇԽԱՐԱՑ ՍՐԲՈՑՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԻՆ. — Հոգւոյն գարնանն Գրիգ կիրակին բարեկենդան է եւ չարաթ օր կը տօնուի մեր Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի Նշխարաց գիւտը։ Այս չարաթը թէեւ պահք է, բայց տօներ կը կատարուին։ Լուսաւորչի համար կը պատմուի թէ իւր ծերութեան օրերը բոլորովին առանձնութեան մէջ անցնելու համար կաթողիկոսական աթոռը յանձնեց իւր Արիստակէս որդւոյն եւ ինքն քաշուեցաւ Սեպուհ լերան վրայ, չատ քիչ անդամ իջնելով քաղաքը։ Նա վախճանեցաւ լերան վրայ իրր միայնակեաց՝ ծառի մը (ըստ Հայէնեցւոց աւանդութեան Գիւմի = Արարատ) փորոգին մէջ, եւ հովիւ մը պատահումով, գտաւ անոր անշնչացած մարմինը եւ հաչակեց։ Ահա այս դէպքն է որ Գիւտ Նշխարաց կըսուի եւ Լուսաւորչի ամենէն մեծ տօնն է Եկեղեցւոյ համար, որովհետեւ չարաթապահքով կ'պատրաստուի Եկեղեցին տօնելու իւր Լուսաւորչին վախճանը, Գիւտ Նշխարաց անուան տակ։

Սեպուհ լերան վրայ յետոյ չինուեցաւ Ս. Լուսաւորչի անուամբ եկեղեցի մը, ուր մեծ հանդէսով կը տօնուէր Լուսաւորչին այդ տօնը։ Պղուզ կոչուած Յովհաննէս գիտական վարդապետը (որ Շնորհալիի՝ Մատթէոս Աւետարանչի վրայ գրած եւ պակաս թողած մեկնութիւնը ժիրդ Գլխէն չարունակեց եւ լրացուց) «Վերինք ամենայն ցնծացեն» հոգեշունչ չարականը երգած

է։ Պրուզ այդ առթիւ ուրիշ ներբողներ ալ յօրինած է Լուսաւորչի համար։

18. ԳԻՒՏ ՏՓՈՅ. — Տիրամօր յիշատակը փառաւորելու համար՝ Եկեղեցին Աստուածածնի անուան հօթը ծոներ հաստատած է այլ եւ այլ ժամանակներ։

Այդ ծոներէն մին է Աստուածածնի Տուփին կամ անուշին գիւտը (= գտնուիլը)։ Կը պատմուի թէ երկու Գոլոգոյի պաշտաման եղբայրներ, Արիստեան հերձուածէն, քրիստոնեայ կ'ըլլան եւ Սուրբ Երկիր կ'երթան ուխտ։ Գալիլեայի սահմաններուն վրայ՝ հրեայ այրի կնոջ մը տան դրան առջեւ կը տեսնեն չատ մը հիւանդներ ու հաշմանդամներ ու ներս մտնելով կը հասկնան որ ուխտատեղի մը չինած է հրեայ կինը իր տունն՝ Աստուածածնի գլխագիրը (= լաչակը) պարունակող տնտուկը, մտնելու, ջահելու, եւ խնկելու մէջ մնծարելով։ Երկու եղբայրներ կ'չարաւնակեն իրենց ճամբան դէպ ի Երուսաղէմ եւ կ'խորհին իրենց վերադարձին վերցնել այդ տնտուկը, հրեայ ջատուկին տունէն. ասոր համար ճիշդ այդ տնտուկի չափով դեղեցիկ տնտուկ մը չինել կուտան, ոսկեթել ծածկոցով մը. կ'վերադառնան հրեայ կնոջ գտնուած տեղը. գիշերանց՝ Աստուածածնի տուփն (= Տնտուկը) իւր մէջի առանդոմը միասին կուտան իրենց ծառաներուն եւ ճամբայ կը հանեն։ Վերցուած տնտուկին տեղ կը դնեն իրենց չինել տուածը եւ առաւօտուն՝ իրենք ալ կը մեկնին։

Իրողութիւնը՝ Պոլիս հասնելու մօտ՝ կ'իմացնեն Լեւոն կայսեր, որ մեծ հանդէսով կ'հրամայէ ընդունիլ եւ կը կարգադրեն Ցունիս Չին ծոն կատարել ամէն տարի։

Մեր եկեղեցին կը կատարէ զայն Հոգեգալստեան երգ կիրակին։ Այս է Գիւտ Տփոյ ըսուած ծոնը։

19. ՎԱՐԴԱՎԱՌ. — Քրիստոսի պայծառակերպութեան տօնը, Ս. Եռաբանի պատմութեան համեմատ Վարդավառը Հայոց հին հաւատքէն մնացորդ մըն է իբր տօն հայ-հեթանոսութեան դիցուհիներէն ո՛ եւ է մէկուն, զոր օր. Ոսկեծին կամ Ոսկեծղի Անահիտի ու վարդամատն Աստղիկն։

Քրիստոնէական եկեղեցին փոխեց այդ տօնը Քրիստոսի ամենէն հրաշափայլ մէկ տօնին՝ Այլակերպութեան, յաւ. եւս, պայծառակերպութեան հետ. եւ Վարդավառը համեմատեց Քրիստոսի թէ իբր կարմիր վարդ եւ թէ իբր ճերմակ վարդ փայլումը Սուրբ լեռան վրայ։

Հոգեգալստեան վեցերորդ կիրակին՝ բարեկենդան է Վարդավառի եւ չարաթատանքէ յետոյ կը տօնուի վարդավառը մեծ հանդէսով։

Հայ-հեթանոսական նշմարներ մնացեր են Վարդավառէն։ Այդ տօնի առթիւ դեռ շատեր ջուր կը սրսկեն իրարու վրայ, երբեմն վարդեջուր կը սրսկէին, աղաւնի կը թռցնէին։ Այժմ մի միայն ջուրի սրսկումը մնացեր է, եւ ասի իբր զուարճութիւն մանուկներուն։

Այս բոլորի մասին տե՛ս կրօնաթերթ Մասիսի «Վարդավառի յաւուրկ» թերթը (Խե. տարի, 30 Յունիս 1896 թիւ 5։ Տե՛ս նաեւ Բիւզանդիոն թիւ 523)։

20. ՇՈՂԱԿԱԹ. — Ս. Լուսաւորչի Տեղեան համեմատ Միածնին իջումով հայ-քրիստոնէութեան առաջին եկեղեցւոյ Տեղւոյն վրայ լոյս ու շող կաթեցաւ եւ Լուսաւորիչ հոն հիմնեց առաջին եկեղեցին։ Էջմիածին, Լուսակաթ, կամ Շողակաթ սիրուն կոչումին տակ կը տօնուի Հայոց առաջին եկեղեցւոյ հիմնարկութեան տօնը՝ հաստատուելէս Աստուածածնի վերափոխման Շաբաթ օրը, որուն յաջորդ օրը՝ Կիրակին՝ վերափոխումը կ'տօնուի։

Շողակաթի եւ Տօն Կաթուղիկէ Եկեղեցոյ Էջմիածնի տօնքը միեւնոյն սկզբունքը եւ միեւնոյն նպատակը ունին։

21. ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ.— Տիրամօր նուիրուած ամենէն մեծ եւ ամենէն հանդիսաւոր տօնն է որ կ'կատարուի, ինչպէս բսինք վերեւ (էջ 11) Օգոստոսի 12–17 օրերուն մէջ պատահող կիրակին։ Տիրամօր ննջումին եւ երկինք փոխուելուն տօնն է այդ, որ Բարեկենդան ունի, հետեւաբար եւ Շաբաթապահք։ Այս տօնը Շնորհալի Հայրապետ իններորդ հանդէսով փառաւորեց։ Այս տօնի մասին երկար գրած ենք Բիւզանդիոնի մէջ (Տե՛ս թիւ 552, 553)։

22. ԳԻՒՏ ԳՕՏԻՈՑ. — Տիրամօր նուիրուած տօներէն մին ալ անոր գօտին գիւտն է, որու մասին մեր Այսմաւուրքին մէջ իսկ երկար պատմութեան տեղ՝ երկար ներբող մը նուիրուած է Տիրամօր։ Մանրամասնութիւնք կը պակսին։ Սակայն յայտնի է թէ Աստուածածնի գօտին կ'գտնուի Երուսաղէմի մէջ եւ Կ. Պոլիս կ'փոխադրուի, մեծ հանդէսներ կ'սարքուին, եւ այս առթիւ Ս. Աստուածածին անունով եկեղեցի մ'ալ կը շինուի, ամէն տարի, Օգոստոս 31ին, տօնելու պայմանով։ Մեր եկեղեցին Աստուածածնի Գ.րդ կիրակին կը տօնէ «Գիւտ Գօտւոյն»։

23. ԽԱՉՎԵՐԱՑ. — Խաչեալ Քրիստոսի խաչին վերացման կամ բարձրացման առթիւ կատարուած քրիստոնէական ամենէն մեծ տօնն է՝ բոլոր քրիստոնէական հին եկեղեցիներուն համար։ Ունի Բարեկենդան եւ Շաբաթապահք։ Սեպտ. 14ին կը տօնուի ծոգումով, բայց մեր եկեղեցին կը տօնէ Սեպտ. 11—17 օրերուն մէջ

հանդիպող կիրակին։ Տօնը ուխտօրեայ է Մնուեղի պէս։ Խաչվերաց կամ Խաչվերաց կը նշանակէ խաչին վերացումը կամ բարձրացումը, որու մասին զանազան խորհրդածութիւններ կան, ինչպէս խաչի դիւտին կամ Մեծն Կոստանդիանոսի տեսած խաչին բարձրացումը կամ խաչին՝ գերեզարձին առթիւ եղած բարձրացումը։ Խաչը առեն մը գերի ընկաւ Պարսից ձեռքը. Հերակլ կայսրը (610—641) յատկապէս պատերազմ հրատարակեց Պարսից դէմ, յաղթեց, ազատեց խաչը եւ փառաւոր հանդէսով Պոլիս տարաւ։ Խաչին գերեզարձը մեծ օր մ'եղաւ բոլոր քրիստոնեայ եկեղեցիներու համար։ Բնական է որ խաչվերացը՝ աւելի հին պատմութեամբ, կը կապուի Մեծն Կոստանդիանոսին, Գողգոթայի եւ Սուրբ գերեզմանի վրայ շինել տուած եկեղեցիներուն (իւր մօր Հեղինէի ձեռքով) բուն խաչի դիւտի յիշատակն ալ միացնելով։ Զորրորդ դարուն՝ Տիւրոսի Սիւնհոդոսը նուիրագործեց Կոստանդիանոսեան եկեղեցիներու տարեդարձն ու Խաչի Տօնները։ Իւր բնիկ տօն՝ Երուսաղէմի մէջ մեծ հանդէսով կը կատարուէր։ Երուսաղէմէն Պոլիս անցաւ եւ Պոլսէն Հռոմ՝ Եօթներորդ դարուն մէջ։ Խաչի գերեզարձին առթիւ եւ միւսնոյն առեն, ինչպէս Հայոց նոյնպէս բոլոր Քրիստոնեայ եկեղեցիներու համար ամենէն մեծ տօներէն մին եղաւ Խաչվերացը։ Խաչվերացի առթիւ է որ մեր եկեղեցին իւր ամենէն հանդիսաւոր թափորը եւ վերջին անդաստանը կ'ընէ։ Խաչի առթիւ երգուած բոլոր շարականները սքանչելի են եւ շարականական մատենագրութեան գոհարներն են թէ՝ ներշնչումի եւ թէ՝ գրական տեսակէտներով։

24. ՏՕՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ. — Եկեղեցին ալ ունի իրեն սեփական տօներն, որոնց նպատակն է Եկեղեցւոյ բարեբար հիմնարկութիւնը չեչտել։ Եկեղեցւոյ տօները

սերտ կապ մ'ունին խաչի տօներուն հետ։ Որովհետեւ Քրիստոսի մահը խաչի վրայ՝ հաստատութիւնն է եկեղեցւոյ, այնպէս որ խաչն ու եկեղեցին իրենց ամենէն բարձր իմաստով կը տօնուին հանդիսաւորապէս. այսինքն՝ ոչ թէ խաչին նիւթը կամ եկեղեցւոյն նիւթական չէնքը, այլ բուն իսկ խաչն ու եկեղեցին իրենց վերացեալ իմաստով։ Քրիստոսի մահուամբ իւր եկեղեցին հաստատուեցաւ։

Վերացման խաչի տօնական օրերը գիրկընդխառն կարգադրութեան մը համեմատ կ'փառաւորուին։

Խաչվերացի պահքին բուն շաբաթ օրը Տօն Եկեղեցւոյ է արդէն եւ մնացածները սա կարգով են.

Առաջին կիրակի Տօն խաչի (= Խաչվերացի).

ԲՇ.	Տօն Խաչի
ԳՇ.	Տօն Եկեղեցւոյ
ԴՇ.	Տօն Եկեղեցւոյ
ԵՇ.	Տօն եկեղեցւոյ
Ուր.	Տօն Խաչի
ՇԲ.	Տօն Խաչի։

Ինչպէս կը տեսնուի, նաւակատիք շաբաթ օրն ալ միասին առնելով, Զորս օր Եկեղեցւոյ եւ Զորս օր ալ Խաչի տօն է. ուրիշ խօսքով ութ օրէքին կէսը Խաչի տօն է եւ կէսը՝ Եկեղեցւոյ։

25. ՎԱՐԱԳԱՑ ԽԱՉ։ — Վերացման խաչի երրորդ կիրակին կը տօնուի հաստատապէս խաչի ուրիշ տօն մը, որ մեր եկեղեցւոյն յատուկ է։ Վարագայ խաչի տօնն ունի Բարեկենդան եւ Շաբաթապահք։ Վարագ՝ Վանի մօտ՝ լերան մ'անուն է, որուն բլուրներէն մին կը կոչուի Գաղիլեա, ուր կը պատմուի թէ Կոյսն Հռիփսիմէ ապաստանեցաւ իւր ընկերուհիներուն հետ եւ

Հռիփսիմէ, որ իր վիզէն կախ տուած էր կենաց փայտէն շինուած խաչ մը Հռովմէն հալածուելու առեն, զանի իր հալածիչներուն ձեռքը չտալու համար ծածկած է այդ լեռան մէջ։ Հայք երկար առեն այդ աւանդութիւնը հաստատ պահեցին։ Թոթիկ անուն ճգնաւոր մը եւ իր Յովէլ աշակերտը, այդ աւանդութեամբ տոչորուած կը փնտռէին խաչը եւ իրենց տեսիլներուն վրայ կը գտնուի խաչը ու կը դրուի Վարագայ եկեղեցւոյն մէջ։ Ժամանակին Կաթողիկոսը՝ Ներսէս Շինող (640—661) այս առթիւ փառաւոր հանդէսով կը տանէ խաչին յիշատակը եւ կ'կարգադրէ որ տօնուի ամէն տարի Մեհեկան ամսուն երկուքին։ Եւ որովհետեւ Թոթիկի տեսիլքին համեմատ լուսնէն 12 սիւներու վրայ հանդչած էր խաչը, Վարագը կ'զարդարուի 12 նոր եկեղեցիներով։ Իսկ Հին եկեղեցին, ուր այդ 12 լոյս սիւները փայլած էին, կը նորոգուի եւ կ'կոչուի Ս. Նշան եւ կ'գտնայ ուխտատեղի մը այդ կողմերուն համար։

26. ԳԻՒՏ—ԽԱՉ. — Քրիստոսի խաչափայտին գտնուելուն առթիւ հաստատուած տօնն է, որ կը կատարուի Յաչվերացի եօթներորդ կիրակին հաստատապէս։

Քրիստոսի խաչափայտին գիւտին նկատմամբ պատմութիւնները՝ դէպքերը՝ նոյն են, բաց ի պատմութեան մէջ գործող դէմքերէն։ Որովհետեւ ոմանք Կղոդիոս Բ. կայսեր (268—270) կնոջ Պատրոնիկէ թագուհին եւ ոմանք ալ Մեծն Կոստանդիանոսի (306—337) մօր՝ Հելինէ թագուհին՝ վերագրեցին խաչին գիւտը։ Կարծես իրարմէ ընդօրինակուած պատմութիւն մըն է այդ։ Իսկ այս պատմութեան նիւթը ծանօթ պէտք է ըլլայ շատերուն, մանաւանդ ձեր հաւատացեալց, որոնք լսած ըլլալու են Սիմեաւորքի ընթերցուածը՝ Գիւտ խաչի տօնին առթիւ։

Բուն պատմութեան տարերքը ասոնք են 1. Թա-

գունին փափաք կ'ունենայ Քրիստոսի խաչը գտնելու. 2. Այս նպատակով Երուսաղէմ ուխտի կ'երթայ. 3. Գողգոթայի տեղը, բանի ուժով որոշել կուտայ («Եւ խոշտանգեալ զդասս Հրէից» Շարականի բացատրութեամբ). 4. Պեղումը կը կատարուի եւ երեք խաչեր, Յիսուսի եւ երկու աւազակաց, կը գտնուին. 5. Քրիստոսի խաչը երեքին մէջէն զատելու համար ննջեցեալի մը կը դնեն զանոնք կարգաւ եւ ննջեցեալի յարութեամբը կ'որոշուի Քրիստոսի խաչը։

27. ՍՕԹՆ ՇԱԲԱԹՔ. —Վարագայ խաչէն համբերելով մինչեւ գիւտ խաչ եղած եօթը շաբաթներ, որոնց մէջ հարսանիք կ'ըլլայ եւ որ եւ է պատճառով չխափանիր։

28. ՅԻՍՆԱԿ. — Յիսնակ ըսուած է այն յիսուն օրերուն, որ Նոյեմբեր 18էն հաշուելով մինչեւ Յունուար 6 կը հասնին։ Երբեմն այս յիսնակը (յիսուն օրեր) բոլորովին պահք էր. ասոր ապացոյցն, որ մնացեր է ցարդ, Բարեկենդանն ու Շաբաթապահքն է։ Գիտենք որ բարեկենդանը մեծ տօներու համար կ'ըլլայ։ Ընդհակառակն Յիսնակի բարեկենդանին անմիջապէս մեծ տօն մը չյաջորդէր։ Ասի կը ցուցնէ թէ ինչպէս որ Բուն բարեկենդանին կը յաջորդէ պահոց յիսնակ մը եւ անմիջապէս Զատիկը կը տօնուի, այսպէս ալ երբեմն յիսուն օր կը պահուէր եւ Ծնունդը կը տօնուէր։ Յիսնակի պահքերը բոլորովին վերցուած չեն. որովհետեւ յիսուն օրերը երեք մասի բաժնուելով, մէկ մէկ շաբաթապաքի վերածուեր է. առաջինը Յիսնակաց շաբաթապահքը, երկրորդը՝ Յ. Յակոբայ շաբաթապահքը, երրորդը՝ Ծննդեան շաբաթապահքը։

=Յիսնակամուտ՝ կը նշանակէ յիսնակի պահոց մտնելու օրը, որ է. Յիսնակի Բարեկենդանին գիշերը։

29. ԱՌԱԳ ՏՈՆԵՐ. — *Այն չորս տոնները, որ կը կատարուին Մենենդեան շաբաթապահքը կանխող շաբթուն չորս տոնական օրերուն մէջ, կ'ըսուին Առագ Տոներ։*

Առագ (=մեծ) ըսուած են չորս զոյգ Տոներ, որովհետև նշանաւոր անձնաւորութիւններու յիշատակը իրարու յաջորդելով իրր «բազմօրեայ» տոնախմբութիւն նախապատրաստութիւնը կը կազմեն Փրկչի Մենենդեան տոնին, որ Առագ տոներու Առագն է(1)։

Առաջին Տօն. — *Սրբոյն Դաւթի մարգարէին եւ Յակոբայ Առաքելոյն.*

Երկրորդ Տօն. — *Սրբոյն Ստեփաննոսի Նախամարտիրոսին եւ առաջին մարտիրոսին.*

Երրորդ Տօն. — *Սրբոց Առաքելոցն Պետրոսի եւ Պօղոսի.*

Չորրորդ Տօն. — *Սրբոց Որդւոցն Որոտման Յակոբայ Առաքելոյն եւ Յովհաննու Աւետարանչին։*

Առագ տոները շատ կանուխ ժամանակէն կարգադրուած են։ Ս. Բասեղ Կեսարացի անոր յիշատակութիւնը կ'ընէ (379). բան Նիւսացի Ս. Գրիգորին՝ Առագ տոներու սովորութիւն էր Մենունդէն յետոյ տոնել։

Դեռ այժմ Յոյնք եւ Լատինք, զոր օրինակ. Ս. Ստեփաննոսը կը տոնեն Մենենդեան Բ. օրը, շատ հաւանական է որ մեր եկեղեցին ալ այնպէս ըրած ըլլայ ի սկզբան. որովհետև Ստեփաննոսի գիրքը գոնէ չէ՛ վերցուած եւ Մենենդեան Բ. օրը կը կարդացուի ճաշուին։

Աւելցնենք որ Ս. Ստեփաննոսի տոնը 415էն (իր գերեզմանին գտնուելուն թուականը) շատ յառաջ կար եւ այդ թուականին աւելի եւս փառաւորուեցաւ։

---

(1) *Փրխատոսի Մենենդեան Տոնը ինչպէս որ խումբ մը Առագ Տօներով կը կանխուի, այնպէս ալ. ինչպէս տեսանք վերև։ Զատիկը կը կանխուի Առագ Շաբաթով մը։*

Աւագ տօներու տօնեցիներուն մասին տե՛ս ԱՐԵԼԵԱՆԻ «Աւագ Տօներու Աւագ գէմքերը» խորագրին տակ գրուած մեր յօդուածները (Արեւելք 1895 Դեկտ. 23, 25, 26, 28)։

Ծանօթ. — ՏՕՆԱԿԱՆ ՄԵՆ ՕՐԵՐ խորագրին տակ՝ չուզեցինք ուրիշ տօներու եւ օրերու մասին ալ խօսիլ։ Գրքոյկս իւր տօնացուցական չրջանակէն դուրս պիտի ելլէր ա՛յն տեսնն։

"ՀԱՍԱՐԱԿԱՑ ԱՂՕԹԻՑ,,

ԺԱՄԵՐԸ

Տնտացոյցի բոլոր կարգաւորութիւնը «Հասարակաց», այսինքն՝ ընդհանուրին, ժողովրդեան, համար չինուած է։ Առանձնական հրահանգ մը չկայ Տնտացոյցին մէջ։

Բնական է որ եկեղեցիի մը կատարեալ կազմակերպութեան նշանն է, այդ եկեղեցիին ժամերգութեան, արարողութեան եւ այլն, ժամերուն ու ժամանակներուն որոշուած ըլլալը՝ ընդհանուր եւ տիրող կարգապահութեան մը համեմատ։

Նախնիք այս կարեւոր կէտը նկատի առած են կանուխ ժամանակէն։ Եւ ամենէն յառաջ ընդունած են օրուան 24 ժամերը եօթը մասերու բաժնել եւ ա՛յդ եօթը մասերուն համար առանձին առանձին պաշտամունք կարգադրել։

7 թիւը սկիզբէն ի վեր խորհրդաւոր նկատուած է, եւ ասկէ զատ երրայական սովորութեան համեմատ ալ օրը եօթը անգամ օրհնութիւն պիտի մատուցուէր Եհովային։ Զայս կը հաստատէ Սաղմոսի մէջ՝ Դաւթի «Եօթն անգամ յաւուր օրհնեցից զքեզ» բացատրութիւնը։

Եօթը բաժանումները որոշ կերպով նշանակուած են մեր եկեղեցւոյ «Հասարակաց աղօթից» գիրքին, այսինքն՝ ժամագիրքին մէջ։

Ա. — Գիշերապաշտօն, որ գիշերուան ժամերգութեան սկսուածէն կ՚տեւէ մինչեւ «Հարց»ը։ Այս մասը ժամագիրքին մէջ այսպէս նշանակուած է.

«Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից Հայ. Եկեղեցւոյ, որ կատարի ի մէջ գիշերի ի դէմս Հօր Աստուծոյ»։

Բ. — Առաւօտեան, որ «Հարց»էն կ'սկսի եւ կ'տեւէ մինչեւ Առաջին ժամ կամ Արեւագալ։

Այս երկրորդ մասը, ժամագիրքի բացատրութեամբ է.

«Կարգաւորութիւն Հասարակաց Աղօթից Առաւօտու ժամուն. որ կատարի ի դէմս Որդւոյն Աստուծոյ, որ Երեւեցաւ Իւղաբերից»։

Գ. — Արեւագալ, որ արեւու ծագումէն մինչեւ օրուան երրորդ ժամը կամ ճաշուն ժամագրքի համեմատ.

«Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից արեւագալի ժամուն, որ կատարի ի դէմս Հոգւոյն Սրբոյ, այլեւ ի դէմս Յարութեան Քրիստոսի եւ երեւման աշակերտացն»։

Դ. — Ճաշու, այսինքն՝ ցերեկուան կերակուրի առեն եղած ժամերգութիւն որ համաչափօրէն երեք ժամերու կամ մասերու բաժնուած է. 3րդ, 6րդ եւ 9րդ ժամերուն կատարուելու պայմանով։

—1. «Կարգաւորութիւն հասարակաց Աղօթից Երրորդ ժամուն, որ կատարի ի դէմս Հոգւոյն Սրբոյ։ Եւ ի դէմս Նախամօրն ճաշակման եւ ազատութեան Քրիստոսին»։

—2. «Կարգաւորութիւն հասարակաց Աղօթից վեցերորդ ժամուն, որ կատարի ի դէմս Հօր Աստուծոյ։ Այլեւ ի դէմս չարչարանաց եւ խաչելութեան Որդւոյն Աստուծոյ։ Այլեւ մահուանն եւ թանական հոգւոյն աւանդմանն»։

Ե. — Երեկոյեան, արեւու մարը մտած առեն, որ «Մոնարհեցո, Ապրեցո»էն մինչեւ «Ի կարգալ» կ'տեւէ։

Ժամագիրքի համաձայն,

«Կարգաւորութիւն հասարակաց Աղօթից Երեկոյի ժամուն, որ կատարի ի դէմս Որդւոյն Աստուծոյ, որ էջ ի խաչէն եւ պատեալ պատատակալաւ եդաւ ի գերեզմանի»։

Զ. — Խաղաղական, որ «Ի կարգալ»էն կ'սկսի մինչեւ «Եկեցէ» կ'տեւէ։

Ժամագիրքի մէջ.

«Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից խաղաղականի ժամուն, որ կատարի ի դէմս Հոգւոյն Աստուծոյ։ Այլեւ ի դէմս Բանին Աստուծոյ որ եդաւ ի Գերեզմանի եւ էջ ի դժոխս եւ խաղաղութիւն արար հոգւոյն»։

Է. — Հանգստեան, վերջին պահն աղօթից. քնանալէ առաջ։

Ըստ ժամագիրքի.

«Կարգաւորութիւն հասարակաց Աղօթից հանգստեան ժամուն, որ կատարի ի դէմս Հօր Աստուծոյ, զի պահպանողական աջով Միածնին պահեսցէ զմեզ ի խաւարային գիշերիս»։

Այս եօթը բաժանումները սովորութիւն եղած է ամփոփել եւ կրճատել։

Այսպէս՝ Գիշերապաշտօնն ու Առաւօտեանը միացուած են, Արեւագալը ամփոփուած է Մեծպաքէն դուրս պաքի օրերուն, Ճաշու երեք մասերը միացած ու ամփոփուած են, եւ չատ տեղ ալ չըտուիր։ Երեկոյեանն հասատատուն է ամէն տեղ. Խաղաղականն ու Հանգստեանը չատ տեղ չեն կատարուիր բացի Մեծպաքէն։

Միայն Մեծպաքին վերոյիշեալ եօթը բաժանումներուն պաշտամունքը երեքի վերածուելով լման կը կատարուին։

Վանքերու եւ անապատներու մէջ մանաւանդ Մեծպաքի կարգաւորութեամբ ժամերգութիւնը կ'կատարուի ընդհանրապէս։

Աւելորդ չէ՛ յիշել թէ հաւատացեալներուն կ՚ազդարարուէր ժամերգութեան սկիզբները եօթը բաժանումներու համեմատ կանոնաւոր կոչնակահարութեամբ կամ ժամհարութեամբ։ Ամէն բաժանում «Հայր մեր»ով կ՚սկսի եւ այս միջոցին կ՚զարնուի կոչնակ, ժամհար, զանգակ եւն. ինչ որ է ազդարար գործին։ Բայց ցաւալի է որ այս կարգապահութիւնն ալ խախտած է, եւ այժմ բաւական կ՚համարուի ժամերգութեան սկսուածը, Առաւօտեանը, Ճաշուն կամ Պատարագի եւ Երեկոյեան ժամերգութիւնը ազդարարել։ Ասկէ զատ այս կոչնակահարութիւններն ալ ճիշդ ժամանակին չեն ըլլար։

ԿԱՐԳ ԺԱՄԱՍԱՑՈՒԹԵԱՆ

Եկեղեցւոյ պաշտամունքը կատարելու համար պաշտօնէից փոխն ի փոխ մատակարարումը՝ սկիզբէն ի վեր ընդունուած օրէնք մըն է։

Բայց պաշտամունքը կազմող տարերք այնքան ճոխ են որ, նախնիք մատդրութիւն ըրած են ամէն բան ճըշդելու։ Ասոր հետեւանքով իրարմէ քիչ շատ տարբեր ցուցակներ, լաւ եւս «խրատ»ներ պատրաստած են նշանաւոր վարդապետներ. ինչպէս Թովմաս Մեծոփեցի, Գրիգոր Խլաթեցի։

Այս «խրատ»ներուն ամենէն ընդարձակն ու կատարեալն է Շնորհալի Ս. Հայրապետին պատրաստածը, որ հրատարակուած ալ է, այն Ատենի ժամագիրքին վերջերը (էջ 456–466), որ Զաքարիա պատրիարքի օրով լոյս տեսաւ (տե՛ս գործիս Ցառաջաբանը էջ Ա.)։

Այդ խրատը սա խորագիրն ունի. «Կարգաւորութիւնք Եկեղեցւոյ եւ արարողութիւնք ժամատեղեաց, Տեառն Ներսեսի Հայոց Կաթողիկոսի, որ ետ բերել ի սուրբ եւ ի հռչակաւոր աստուածաբնակ եւ հրեշտակակրօն սուրբ հարցն մեծ ուխտին Մաքենեաց։ Եւ ամենայնիւ ամենայն կամօք հաճեալ եւ հաւանեալ զպաշտաման ելից եւ զսխալանսն ուղղեաց. եւ կարգեաց ամենայն Հայ. եկեղեցեաց անջրելի հաստատուն աւանդ։ Առաջնորդութեամբ Հոգւոյն Աստուծոյ, որ յաջողէ զամենայն բարի»։

Շատ հաւանական է որ այս խորագիրը ետքէն ճոխացած ըլլայ։ Իսկապէս Շնորհալիին չեն այս տողերը։

Այս խրատները գրեթէ ճշդութեամբ եւ աւանդական ունակութեամբ կը պահուին եկեղեցւոյ մէջ։ Ս. Էջմիածնի տպարանէն հրատարակուած (1862) Տօնացոյցի մը հրահանգին համեմատ, աւելի ամիսի ու ճիշդ խրատ մը կը տրուի Ս. Էջմիածնի Օրացոյցներուն վերջը։

Այս խրատն կամ «Կարգ ժամասացութեանցն է որ այս տեղ պիտի աւելցնենք մեր խոստումը կատարելու համար (էջ 26)։

Եւ կը յուսանք որ, ա՛յն տեղեր ուր ժամասացութեան կարգն ու կանոնը խանգարուած է, այս տեղ գրուած խրատին համեմատ կը բարեկարգուի կարելի եղածին չափ։

Ա. — ԳԻՇԵՐԱՑԻՆ ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Աւագ Երիցու դաս. — Հայր մեր. Տէր եթէ զչրթունս. Օրհնեալ համագոյ։

Աբակերտի դաս. — Տէր զի բազում. (Ի հանդիսաւոր աւուրս յԱռեան ասի միաբան ձայնիւ)։

Աւագ. — Փառք հօր. Թիւեսցուք. Զարթիք։

Աբկրս. — Զարթուցեալքս։

Աւագ. — Աշխարհ ամենայն. Առաւօտ լուսոյ. Զքէն Գոհանամք. Կանոնագլուխք. Հանդուտեան Շարականք. Սաղմոս. Աւետարան. Այսօր անճառ. Աստուած անեղ. Նորոգող։

Աբկրս. — Երդ՝ Արարիչ. Վասն ի վերուստ. Վասն ի գիշերի. Վասն ուղղելոյ. Վասն գտանելոյ։

Աւագ. — Տէ՛ր տունջեան. Ի գիշերի եւ ի տունջեան. Տէ՛ր երկնի եւ երկրի. Գոհանամք զքէն. Թա-

գաւոր յաւիտեան. Ալելուք. Սկսուածք Հեռեւակ Շարականաց։

Աշխրs. — Սկսուածք Օրհնութեան Շարականաց։

Բ. ԱՌԱՒՕՏԵԱՆ ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Աշխրs. — Օրհնեալ ես Տէր Աստուած Փոխի եւ Հարցի Շարականաց սկսուածք. Եկեալքս ամենեքեան։

Աւագ. — Մեծացուցէ Փոխի եւ Մեծացուցէ Շարականի սկսուածք. Ս. Աստուածածին. Ընկալ Տէ՛ր. Դո՛ւ ես թագաւոր. Եղիցի անուն Տեառն։

Աշխրs. — Վասն Սուրբ Տեղւոյս. Արի Տէր.

Աւագ. — Արի եւ մի՛ մերժեր։

Աշխրs. — Թագաւորեսցէ։

Աւագ. — Աւետարան. Ամենակեցոյց։

Աշխրs. — Զուարճացեալքս։

Աւագ. — Ողորմեա Փոխի եւ Ողորմեա Շարականի սկսուածք։ Երկպագեմք քարոզ։

Աշխրs. — Օրհնեցէք զՏէր Փոխի եւ Տէր յերկնից Շարականի սկսուածք. Փառք ի բարձունս։

Աւագ. — Եւ յամենայն ժամ. Զյարութիւն Փրկչին։

Աշխրs. — Աստուածք ամենեքեան. կամ Աստուած մեծ. կամ Առաջնորդ եղեն. կամ Զճգնութիւն. կամ Մայր Սուրբ. կամ Փառաւորեսցուք։

Աւագ. — Գոհանամք զքէն. Սուրբ Աստուած. Վասն լսելի. Գիրք. Սաղմոս Եղիցի անուն Տեառն Օրհնեալ։

Աշխրs. — Աւետարան։

Աւագ. — Նորաստեղծեալ կամ Արարչական, Տուր մեզ Տէ՛ր։

Աշխրs. — Խնդրեսցուք Հաւատով։

Աւագ. — Կեցո՛ Տէր։

Ակrs. — Բուն ամենազօր կամ թագաւոր խաղաղութեան կամ Ամ դրան Սուրբ Տաճարիս։

Ուաղ. Մանկունք Փոխի եւ Մանկունք Շարականի սկսուածք. Վասն խաղաղութեան ամենայն աշխարհի. Սիրեցի զի լուիցէ. կամ Բանից խոց Փոխերի սկսուածք։

Ակrs. — Սուրբ ես Տէ՛ր։

Ակrs. — Սուրբ ճգնաւորօք։

Ուաղ. — Որ ընտրեցեր կամ Պատկիչ։

Ակrs. — Աղաչեսցուք զամենակալն։

Ուաղ. — Օգնեա՛ մեզ։

Ակrs. — Տէ՛ր ամենակալ. Եկեալքս ի խոստովանութիւն

Ուաղ. — Տէ՛ր Աստուած փրկութեան մերոյ։

Գ. ԱՐԵՒԱԳԱԼԻ ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Ակrs. — Եղիցի անուն Տեառն։

Ուաղ. — Յարեւելից երգի սկսուածք. Յարեւելից քարոզ։

Ակrs. — Յարեւելից աղօթք։

Ուաղ. — Աղաղակեցէք Փոխի սկսուածք. Ճգնաւորք երգի սկսուածք. Ս. Ճգնաւորօք. Սուրբ ես Տէր։

Ակrs. — Աստուած Աստուած իմ փոխի սկսուածք. Լոյս արարիչ երգի սկսուածք. Անեղանելի սկսուածք. Փառաւորեցաք. Զառաւօտու աղօթս։

Ուաղ. — Տէ՛ր Հովուեսցէ Փոխի սկսուածք. Ճանապարհ երգի սկսուած. Աղաչեսցուք զամենակալն. Առաջնորդ կենաց կամ Օրհնեալ ես Տէր։

Դ. ՁԱԵՌՒ ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Ակrs. — Ողորմեա՛ ինձ Աստուած.

Աւագ. — Օրհնեմք զքեզ հայր անսկիզբն։
Աշխրս. — Յամենայն ժամու աղաչանք եմ։
Աւագ. — Միաբան ամենեքեան։
Աշխրս. — Որ ի Քերովբէական. Տէր Աստուած օրհնեալ օրհնեալ. Խնդրեսցուք։
Աւագ. — Առաջնորդեա՛։
Աշխրս. — Տէ՛ր հովուեսցէ Փոխի սկսուածք։
Աւագ. — Քարոզ Գոհաբանելով։
Աշխրս. — Խաղաղութեամբ քով. Բ. Ողորմեա Փոխի սկսուածք. Խաւարեցաւ. Յամենայն ժամու աղաչանք. Արթուն մնօք։
Աւագ. — Զգեցո՛ մեզ Տէր Աստուած. Տէր մի՛ յիշեր. Վասն հիւանդաց։
Աշխրս. — Փարատեա՛. Երանի որ խորհի Փոխի սկսածք. Խնդրեսցուք հաւատով։
Աւագ. — Հայր զթութեանց. Գ. Ողորմեա Փոխի ընկսուածք. Զարչարակցեալ։
Աշխրս. Յամենայն ժամու աղաչանք իմ։
Աւագ. — Սուրբ սրտիւ. Երգ՝ Նահապետին։
Աշխրս. — Տէ՛ր զօրութեանց, Տէր մի՛ մատներ. Աղաչեսցուք. Սիրեցի Փոխի սկսուածք.
Աւագ. — Անկեալ առաջի քո. Շարական հանգստեան (յաւուրս ուտեաց)։
Աշխրս. — Ժամամուտ։
Աւագ. — Ճաշու փոխ. Շարական։
Աշխրս. — Գիրք (յաւուրս ուտեաց)։
Աւագ. — Աւետարան. Հաւատամք։
Աշխրս. — Եւ եւս հաւատով։
Աւագ. — Տէր մեր եւ Փրկիչ։

Ե. ԵՐԵԿՈՅԵԱՆ ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Աւագ. *Խոնարհեցո Փոխի սկսուածք։*

Աշխրs. — *Ապրեցո՛ Փոխի սկսուածք։ Լոյս Զուարթ։*

Աւագ. — *Եկեալքս ի մտանել արեգական։*

Աշխրs. — *Հասեալքս ի ժամ երեկոյիս, Քարոզ. Հասեալքս. Հասեալքս ի ժամ երեկոյիս՝ Աղօթք։*

Աւագ. — *Մեսեղիքի սկսուածք. Ուղիղ եղիցին։*

Աշխրs. — *Աստուծոյ կամ Աղաչեցուք կամ Մայր Սուրբ։*

Աւագ. — *Լուր ձայնիդ. Ս. Աստուած. Վասն լսելի լինելոյ. Համբարձի փոխի եւ Շարականի սկսուածք։*

Աւագ. — *Վասն խաղաղութեան։*

Աշխրs. — *Հայր զթած. Որ բնակեալն կամ Աստ օրհնեցէք. Զբարձրեալն զԲրիստոս. Եւ մեք միաբան։*

Աւագ. — *Ցոյս կենաց։*

Աշխրs. —*Յիշեա՛ Տէր զպաշտօնեայս, Խնդրեցուք կամ Ս. Խաչիս կամ Ս. Եկեղեցեաս։*

Աւագ. — *Քում ամենազօր, կամ Թագաւոր խաղաղութեան, կամ Պահպանեա, կամ ի մէջ Ս. Տաճարիս։*

Աւագ. — *Գիրք. Աւետարան։*

Աշխրs. — *Ամբիծքի հանդստեան Շարական. Սաղմոսն եւ Աւետարան։*

Աւագ. — *Շարական Աստուածածնի. Խաչի, Սաղմոս եւ Աւետարան. եւ Նախատօնակի Շարականաց սկսուածք։*

Զ. ԽԱՂԱՂԱԿԱՆ ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Աւագ. — *Ի կարդալ իմում Փոխի սկսուածք. Շնորհեա մեզ Տէր։*

Աշակրտ. — Գոհացարուք. Տէ՛ր Բարեբար։
Աւագ. — Նայեաց սիրով։
Աշակրտ. — Ազաչեցուք։
Աւագ. — Շնորհաւոր բարեաց։
Աշակրտ. — Երանեալ են անբիծք. Բաժին եւ Արարի բարեւունս Փոխի սկսուածք. Ի քէն հայցեմք. Սբ. Շարական երկնաւոր հօտ ընտրեալ. Վասն հանգուցեալ. Քրիստոս Որդի։

Է. ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Աւագ. — Առաքեա Տէր զլոյս քո։
Աշակրտ. — Եկեսցէ Փոխի սկսուածք. Ազաչեցուք՝ Քարոզ։
Աւագ. — Տէր Աստուած. Խաղաղութեամբ յայս. Աւետարան։
Աշակրտ. — Ընկալ քաղցրութեամբ կամ Աստուած յաւիտենական կամ Որդի Աստուծոյ։
Աւագ. — Հաւատով խոստովանիմքի սկսուածք։
Աշակրտ. — Ս. զԱստուածածինն։
Աւագ. — Ընկալ Տէր, Փառք քեզ Տէր Աստուած մեր(¹)։

(¹) Թէ սկսուածք եւ Թէ արձակման «Հայր մեր» ապաքն, նոյնպէս եւ Մաղթանքն վերաբերին երիցագոյն Քահանային կամ Ժամերգողին։

ՓՈՔՐԻԿ ՑԱԼԻԵԼՈՒԱԾ ՄԸ

ԾՌԱԶԱՏԻԿ

Զատկի վրայ տոմարագիտական ծանօթութիւն մը աւելցնելու համար, աւելորդ չենք համարիր այս Ցաւելուածով, Ծռազատկի խնդիրը բացատրել։

Երբ Հայերը եւ Յոյները Զատիկը միեւնոյն Կիրակին չեն ասներ, կ'ըսուի Ծուռ Զատիկ կամ Ծռազատիկ։

Ծռազատիկը՝ Հինգհարիւրամեկի, այսինքն՝ 532 տարիներու շրջանին մէջ չորս անգամ միայն կը պատահի, այն ալ ա՛յդ շրջանի մէկ մասին մէջ միայն եւ իրարմէ 95 տարի հեռաւորութեամբ։

Մեր գրած հինգհարիւրամեկի մէջ պիտի պատահի սա թուականներուն։

Ա. 2071ին+95=Բ. 2166ին+95=Գ. 2261ին+95=Դ. 2356ին։

Դիտելու արժանի է որ՝ ա՛յն տարիներուն միայն կը պատահի ԾՌԱԶԱՏԻԿԸ, որոնց տարեգիրը (Շ) կ'ըլլայ, եօթներեակը՝ (Գ) եւ վերադիրը (Թ)։ — Տոմարագիտութեան մէջ եօթներեակը չարթուան օրերը ցուցնող գիրն է. իսկ վերադիրը՝ լուսնին օրերը ցուցնող։

Արդ՝ երբ վերադիրը (Թ), եօթներեակը (Գ) եւ տարեգիրը (Շ), քով քովի գան, այդ տարին՝ զատկական լուսնի ծնունդը Մարտ 24ին կ'ըլլայ, իսկ լուսնի Աւագ լրումը Ապրիլ 6ին՝ Կիրակի օրը։ Եւ որովհետեւ Զատիկը լուսնի Աւագ լրման յաջորդող Կիրակին պէտք է ըլլայ։

Ապրիլ 6ին վրայ շաբաթ մը (7 օր) աւելցնելով՝ կ'ունենանք Ապրիլ 13։ Մենք՝ Հայերս՝ այսպէս կը հաշուենք։

Իսկ Յոյները այդպէս չեն հաշուեր։ Երբ մեր վերադիրը (Թ) է, այսինքն՝ 9, Յունացը 10 է. այսպէս զատկական լուսնի ծնունդը Մարտ 23ին կ'ըլլայ, իսկ լուսնի Աւագ լրումը՝ Ապրիլ 5ին՝ շաբաթ օրը։ Հետեւաբար անմիջապէս յաջորդ կիրակի օրը՝ Ապրիլ 6ին՝ Զատիկ կ'ընեն. հետեւաբար լուսնի Աւագ լրումին յաջորդող կիրակին Զատիկ ըրած կ'ըլլան։

Հինգհարիւրամեկի ցանկին մէջ (էջ 35–36) Զատկի ծանութիւնը, այսինքն՝ Հայոց և Յունաց Զատկի տարբերութիւնը վերցնելու համար նոր գրով գրուած շ տարեգիրները Հ ի փոխելու է։ 1824 ին, որ Մուսաղատկի տարի մ'էր, համախոհութեամբ Ճ տարեգրի տեղ Հ տարեգիրը գործածուեցաւ։ Երուսաղէմի Նորատիպ Տօնացոյցին մէջ ալ վերոյիշեալ 4 տարիներուն Ճ տարեգրերը Հ ի փոխուած են։ Մենք չփոխեցինք և հիշեալ գրինք նոր գրերով, բայց պատճառը այստեղ հասկնալէ ետքը մեր ցուցակին մէջ ալ յիշեալ տարիներուն Ճ տարեգիրները Հ ի փոխելու է։

ՆԻՒԹԵՐՈՒ ՑԱՆԿԸ

	Էջ
ԶՕՆ	3
ՏՕՆԱՑՈՅՑ (=Յառաջաբան)	5
ՏՕՆԵՐ	
Ա. (=Տօնի սահմանը և Տօներու նպատակը)	9
Բ. (=Տօներու հաստատութեան օրերը, բնդհանուր և համառօտ տեսութիւն մը)	11
Գ (=*Անշարժ* տօներ)	12
Դ. Մասնաւոր գիտելիք Աստուածածնի Խաչի տօներուն և Յիսնակաց Բարեկենդանի վրայ	14
Ե. Շարժական Տօներ	15
Զ. (Պահոց օրերուն հանդիպող տօներ)	17
Պահք	18
Ուտիք	21
Ա. (=«Միջոց ուտիք աւուրք»)	21
Բ. (=Հաստատապէս ուտիք եղող օրեր)	22
Ուրբ ձայներ	22
Ձայն գիւտ	26
Հարսանիքի օրեր	28
Եկեղեցական օրերու սկսուածը	29
Պատարագի օրերը և ժամերը	30

Էջ

Բարոզի ատենը 31
Գիր Տարւոյ 32
Տարեգիրով Զատիկը գտնել 39
Տարեգիրով Տօներ գտնել 41

ՏՕՆԱԿԱՆ ՄԵԾ ՕՐԵՐ

1. Աստուածայայտնութիւն 43
2. Տօն Անուանակոչութեան 44
3. Տեառնընդառաջ 45
4. Առաջաւորք 46
5. Բուն Բարեկենդան 47
6. Մեծ Պահոց կիրակիներ 48
7. Միջինք 50
8. Աղուհացք 50
9. Աւագ Շաբաթ 51
10. Զատիկ 53
11. Ա. Առաջին Կիրակի, Զատիկ 53
Բ. Երկրորդ Կիրակի, Կրկնազատիկ 53
Գ. Երրորդ Կիր. Կանաչ կամ Աշխարհամատրան Կիր. . 54
Դ. Կարմիր Կիրակի 55
12. Երեւման Խաչ 56
13. Համբարձում 56
14. Երկրորդ Ծաղկազարդ 57
15. Հոգեգալուստ կամ Պենտեկոստէ 57
16. Տօն Կաթուղիկէ Եկեղեցւոյ Սրբոյ Էջմիածնի 61
17. Գիւտ Նշխարաց Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին . . . 62
18. Գիւտ Տփոյ 63
19. Վարդավառ 64
20. Շողակաթ 64
21. Վերափոխումն Ս. Աստուածածնի 65
22. Գիւտ Գօտւոյ 65

Էջ

23. Խաչվերաց 65
24. Տօն Եկեղեցւոյ 66
25. Վարագայ Խաչ 67
26. Գիւտ Խաչ 68
27 Տօրն Շաբաթք 69
28. Ցիսնակ 69
29 Աւագ տօնք 70

«ՀԱՍԱՐԱԿԱՑ ԱՂՕԹԻՑ» ԺԱՄԵՐԸ 72

ԿԱՐԳ ԺԱՄԱՍՈՒԹԵԱՆ 76

Ա. Գիշերային ժամերգութիւն 77
Բ. Առաւօտեան » 78
Գ. Արեւագալի » 79
Դ. Ճաշու » 81
Ե. Երեկոյեան » 81
Զ. Խաղաղական » 82
Է. Հանգստեան » 82
Փոքրիկ յաւելուած մը. Մռազատիկ 83

ՎՐԻՊԱԿ
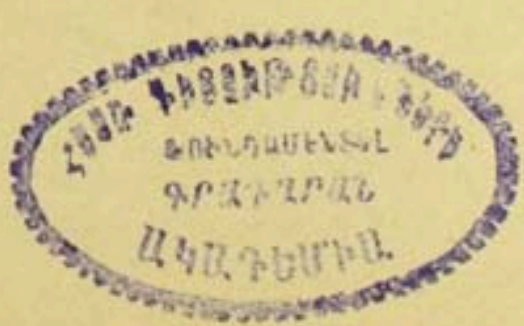
49 էջին 28րդ տողին մէջ Բերդեանեանին բառը պէտք է կարդալ Բերանիայեան։